

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Kasb ta‘limi fakulteti

«Himoyaga ruxsat etilsin»

Fakultet dekani

_____ dots. Y.U.Ismadiyarov

« _____ » _____ 2014 y.

**5142000 – Mehnat ta‘limi
bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi**

Meh – 401 guruh talabasi

Mamadjonov Dilmurot Maxmutalievich

Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish metodikasi

Bitiruv malakaviy ishi

_____ **Talaba D.M.Mamadjonov**

Ilmiy rahbar “Kasb ta‘limi metodikasi”
kafedrasining dotsenti, ped.f.n.

_____ **R.G. Mullaxmetov**

Takrizchilar:

“Ishlab chiqarish texnologiyalari”
kafedrasining mudiri, ped.f.n., dotsent

_____ **A.E. Parmanov**

Toshkent shahar, SHayxontoxur tumani 169-
sonli umumta‘lim maktab direktori

_____ **YO.Mamatova**

Himoyaga tavsiya etilsin

“Kasb ta‘limi metodikasi” kafedrasining
mudiri ped.f.n., dots..

_____ O.A.Qo‘ysinov

« _____ » _____ 2014 yil

Toshkent – 2014 y.

MUNDARIJA**Kirish****I. Asosiy qism. KASBGA YO‘NALTIRISH ISHIGA RAHBARLIK QILISH VA UNI REJALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**

1-§. Kasbga yo‘llash ishlarining maqsadi va vazifalari

2-§. Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarining mazmuni

3-§. Kasbga yo‘llashning ishining shakl va metodlari

II. Pedagogika va metodika asoslari.

1-§. Maktab bitiruvchilarini akademik litsey va kasb- hunar kollejlarida tanlagan kasbga o‘qitishni davom etirish omillari

2-§. Kasbga yo‘naltirishga oid mashg‘ulotlari va turli madaniy umumiy tadbirlar o‘tkazish

3-§. Tajriba-sinov ishlari

Xulosa**Foydalangan adabiyotlar****Lug‘at**

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasining kadrlar tayyorlash milliy modeli davlatimizning istiqbolli taraqqiyotini taminlovchi asosiy omillardan biri sifatida jahon ommasi tomonidan etirof etilmoqda. O‘z navbatida «Kadrlar tayyorlash milliy modeli»ning qimmatini unda har bir shaxsni jamiyat ehtiyojiga javob beruvchi kasb egasi qilib tarbiyalashga asosiy etibor qaratilganligi bilan belgilanadi. Ushbu asnoda kasb tanlashga yo‘llash ishlarining samarali yo‘lga qo‘yilishi talim islohotlari muvaffaqiyatini ta’minlovchi muhim mexanizm vazifasini o‘taydi.

Mehnat talimi umumiy o‘rta talim muassasalari o‘quv fanlari qatorida kasb tanlashga yo‘llash ishlarini yo‘lga qo‘yishda eng qulay imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlar asosan mehnat talimidan umumiy o‘rta talim o‘quv dasturining 8-9 sinflari uchun ko‘zda tutilgan «Kasb yo‘naltirish asoslari» kursida hamda darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida amalga oshiriladi. Qayd etilgan ta’lim shakllaridan ko‘zda tutilgan maqsad o‘quvchilarni shaxsiy sifatleri va salomatligiga, respublikamiz va mahalliy-hududiy sharoitga mos keluvchi kasbni to‘g‘ri tanlagan holda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlarda o‘qishga yo‘naltirishdan iborat.

Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish metodikasining **vazifalari** keng qamrovli bo‘lib, u asosan o‘quvchilarni quyidagi bilimlar bilan qurollantirishni ko‘zda tutadi:

- * kasblarni tanlash maqsadi, shart-sharoitlari, kasblar tasniflagichi;
- * kasb tanlash formulasi, kasbiy tavsifnoma;
- * O‘zbekistondagi kasblar turkumlari: Odam-odam; Odam-texnika; Odam-tabiat; Odam-badiiy obraz; Odam-belgilash tizimi;
- * kasb-hunar yo‘nalishini tanlashda qiziqish, moyillik, qobiliyat; kasbiy yaroqlilikning ahamiyati;
- * hududiy, jug‘rofiy, mahalliy sharoitlardan kelib chiqib o‘rta maxsus, kasb-hunar talimi muassasalarida o‘zlari qiziqqan sohalar yo‘nalishini (akademik

litsey yoki kasb-hunar kollejlarda o‘qish yo‘nalishini) ixtiyoriy tanlashga tayyorlash;

- * sog‘ligi tanlagan kasbga mos kelish-kelmasligini hisobga ola bilish;
- * kelgusi kasbiy hayot yo‘lini ongli tanlay olish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- * kasb tanlashga doir shaxsiy rejaning mazmuni, bo‘limlari, vazifasi, kasbga tayyorgarlikni sinab ko‘rish va kasb mahoratini oshirish usullari, vaqti, joyini belgilash, tuzatishlar kiritib borish, kasb tanlashda yuzaga keladigan xato va qiyinchiliklar sababini tahlil qilishni bilish;
- * aholini ish bilan taminlash, bandlik, mehnat bozori, mehnat bozorida raqobatbardoshlik tushunchalarini bilishi;
- * kasb tanlashda onglilik va mustaqillik. O‘z-o‘zini tarbiyalash va kasb tanlashning mohiyati. Kasblarning murakkablik omillarini tahlil qilish. O‘zi xohlagan kasb yaroqli ekanligini aniqlash, o‘z ruhiyatidagi kasbga moyillikni tarbiyalash usullarini bilish;
- * kasbga yo‘naltirish Markazlari va o‘quv yurtlarining tasnifini bilish. Diagnostik kasb maslahatidan foydalanishni, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning o‘quvchilari bo‘lgan talabalarni, ularning bir-biridan farqini bilish.

Demokratik tamoyillar asosida jahon hamjamiyatida o‘zining munosib o‘rniga ega bo‘lib borayotgan mamlakatimizda ta’limning barcha shakllari qatorida darsdan tashqari mashg‘ulotlar ham o‘quvchi shaxsi shakllanishida erkinlikni ta’minlashning muhim omili sifatida qaralmoqda.

Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan yurtimizda har tomonlama sog‘lom avlodni voyaga etkazish borasidagi islohotlarni izchil davom etirish va yuksak bosqichga ko‘tarish maqsadida kirib kelayotgan yangi – 2014 yil mamlakatimizda “Sog‘lom bola yili” deb e’lon qilindi. YUrtimiz qudrati, jamiyati ravnaqi kelajagimiz egalari bo‘lgan bolalarning ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan sog‘lomligiga bog‘liqdir. Bu tashabbus mamlakatimiz ahli tomonidan iliq kutib olinganligining sababi ham shundan. Qabul qilingan «Sog‘lom bola yili» davlat

dasturi mamla- katimizda ona va bola skriningi, aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash, sog‘lom bola tug‘ilishi, jismoniy va ma’naviy barkamol avlodni voyaga etkazish borasidagi ishlarni yanada kuchaytirish va samaradorligini oshirishga oid chora - tadbirlarning uzviy davomi sifatida samarali bo‘lishiga to‘liq asos bor. Bunday hayotbaxsh islohotlarni amalga oshirishda esa, shubhasiz, etuk kadrlar salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. YUksak malakali kadrlarga bo‘lgan iqtisodiy raqobatning borgan sari yuzaga chiqayotgani, yangi iqtisodiy voqelik - malakali mehnat bozorining bunyod bo‘layotganligi bugungi kunda oddiy haqiqatga aylanib qoldi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari asosida o‘quvchilar kasbiy tayyorgarligi metodlarini darsdan tashqari mashg‘ulotlar misolida ishlab chiqilishi amalga oshirilgan bitiruv malakaviy ishining **dolzarbligini** belgilaydi.

Tadqiqot ob’ekti: Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish metodlari, mazmuni va yo‘nalishlari.

Tadqiqot maqsadi: Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish metodlari, mazmuni va yo‘nalishlarini o‘rganish asosida uning samaradorligini oshirish va takomillashtirishga oid tavsiyalar ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadidan kelib chiqqan holda quyidagi **vazifalar amalga oshirildi:**

Ta’lim islohotlari sharoitida kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirishni takomillashtirish omillarini tahlil qilish.

Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish jarayonida dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarning o‘rni asoslab berildi.

Kasbga yoʻnaltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirishda oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻnaltirish ishlarini takomillashtirish metodikasi ishlab chiqildi.

Kasbga yoʻnaltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirishni takomillashtirishning tashkiliy-metodik yoʻnalishlarini aniqlandi.

I. Asosiy qism. KASBGA YOʻNALTIRISH ISHIGA RAHBARLIK QILISH VA UNI REJALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

1-§. Kasbga yoʻllash ishlarining maqsadi va vazifalari

Oʻquvchilarni kasbga yoʻllash ishlarining maqsadi mehnat taʼlimining maqsad va vazifalari bilan uygʻunlikda namoyon boʻladi.

"Taʼlim toʻgʻrisida", "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi toʻgʻrisida"gi Oʻzbekiston Respublikasi Qonunlari hamda Vazirlar Mahkamasining "Oʻzbekiston Respublikasida umumiy oʻrta taʼlimni tashkil etish toʻgʻrisida"gi qarori asosida qabul qilingan Davlat taʼlim standartiga koʻra mehnat taʼlimi, oʻqituvchi rahbarligida oʻquvchilar tomonidan bajariladigan aqliy va jismoniy harakatlar jarayonidan iborat boʻlib, yakuniy natijada ularning mehnat qurollari, vositalari va jarayonlari haqidagi bilimlarini hamda maʼlum sohadagi ishlab chiqarish mehnatini bajarish uchun zarur amaliy koʻnikma va malakalarni egallashlariga, ongli ravishda kasb tanlashga hamda jamiyat va shaxs farovonligi yoʻlida mehnat faoliyatiga qoʻshilishlariga imkon beruvchi shaxsiy sifatlarini va tafakkurlarini rivojlantirishga qaratilgan oʻquv fanidir.

Davlat taʼlim standartida mehnat taʼlimining maqsadi quyidagicha belgilangan:

- oʻquvchilarda umummehnat koʻnikma va malakalarni shakllantirish, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, kasbiy moyilliklariga koʻra, kasb-hunar turlarini tanlashga asos boʻladigan xislatlarini, umummehnat madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish;

- xalq xo'jaligining turli sohalari, ularda ishlatiladigan texnika va texnologiya to'g'risida bilimlar berish, mehnat faoliyatining turli sohalari bilan amaliy mehnat orqali yaqinroq tanishishlariga imkon yaratish, ularni xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyalariga o'rgatish;

- yuqori sinflarda mehnat ta'limida ishchi mutaxassisliklarning kasbiy faoliyatida qo'llaniladigan turli xil asbob-uskunalar, jihozlar, moslamalardan foydalanishni o'rganish;

- mexanizatsiyalashtirilgan va elektrlashtirilgan vositalar bilan ishlashni, texnologik bilim va malakalarni, mehnat qonunchiligi, xavfsizlik texnikasi, sanitariya-gigiena qoidalari asoslarini o'rganish;

- turli ishlab chiqarish sohalari mazmuniga taaluqli dastlabki ma'lumotlarni o'rganish, o'lchash-tekshirish asboblaridan, ma'lumotnomalardan foydalana olish, mehnat amaliyotlarini bajarish, olingan natijalarni qo'yilgan talablar bilan taqqoslash orqali xulosa chiqarishga o'rgatish;

- o'quvchilarga bilimga intilish va mehnatga muhabbat, mehnat kishisiga nisbatan hurmat hissini singdirish, ularni jamoatchilik, Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash;

- o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari asosida sifatli, raqobatdosh iste'mol mollari, mehnat mahsulotlari etishtirishga va etishtirilgan mahsulotlarni istemolchilarga etkazish vositalarini o'rgatish, ish boshqaruvchi unsurlarini, homiylik, ishbilarmonlik sifatlarini shakllantirib borish va rivojlantirish;

- xalq hunarmandchiligi kasblarini o'rganish orqali xalqning milliy ruhini, yashash tarzini, an'analarini tiklash va rivojlantirish, milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar, xalq ustalarining boy merosini o'rgatish va ulardan o'z amaliy faoliyatlarida foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash;

-mehnat ta'limi va kasbga tayyorlash jarayonida axborot texnologiyalar va kompyuter texnikasi, yangi texnologiya va jihozlarning qo'llanilishi sohasini zamonaviy talablar darajasida va jahon tajribalariga mos holda o'rganishlarini ta'minlash.

Ushbu maqsadlarga erishish yoshlarni mehnat va kasbga tayyorlash muammosini hal etishning o'rtta bo'g'ini hisoblanadi.

Navbatdagi bosqichda kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshirishda quyidagi masalalar hal etiladi:

- kasblarni tanlash maqsadi, shart-sharoitlari, kasblar tasniflagichi. Kasb tanlash formulasi, kasbiy tavsifnoma. O'zbekistondagi kasblar turkumlari: odam-odam; odam-texnika; odam-tabiat; odam-belgilar tizimi; odam-badiiy obraz. Kasbiy mahorat asoslari. Kasb-hunar yo'nalishini tanlashda qiziqish, moyillik, qobiliyat, kasbiy yaroqlilikning ahamiyati bilan bosqichma-bosqich tanishtirib borish.

- o'quvchilarning hududiy, geografik, mahalliy sharoitlardan kelib chiqib, o'rtta maxsus, kasb-hunar o'quv muassasalarida o'zlari qiziqkan sohalar yo'nalishini ixtiyoriy tanlashlariga yordamlashish. Sog'ligi tanlagan kasbiga mos kelish-kelmasligini hisobga olish.

Kelgusi kasbiy hayot yo'lini ongli tanlay olish ko'nikmalarini shakllantirish.

O'quvchilarni mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish fanidan: bozor iqtisodiyoti sharoitida insonlarning yaxshi yashashida, faoliyatida to'g'ri kasb tanlashning ahamiyatini turli xil kasblarning insonga qo'yadigan talablarini; kasblar olami, kasblar shajarasi, o'zbekiston xalq xo'jaligidagi muhim kasblar, kasblar tasniflagichi; kichik mutaxassislar tayyorlash tizimi; kasblar, mehnat shart-sharoitlari, vositalari, predmeti, maqsadi bo'yicha shajaralanishi, o'quvchilarni o'z qiziqish va moyilliklari, o'z xarakterining o'ziga xos xususiyatlarini, o'z nerv tuzilishi, psixikasi, o'z qobiliyati va ehtiyojlarini kasblar to'g'risida ma'lumot olish maktablarini ayrim kasb mehnat bozori talablari asosida ehtiyojning o'zgarib borishini, salomatligining tanlagan kasbiga mos kelishi, hududda joylashgan o'rtta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtlarida ta'lim yo'nalishini ixtiyoriy tanlashi; o'qishni davom ettirish imkoniyatlari, kelgusi mavqeini bilishi zarur.

O'quvchilar kasblarni tahlil qila olishi; o'zlarining shaxsiy sifatlarini, qiziqishini va salomatlik darajalarini to'g'ri baholay olishlari, kasblarning insonga

qoʻyadigan talablari bilan oʻzlarining individual xususiyatlarini taqqoslay olishlari, shaxsiy kasbiy rejalarini tuza olishlari zarur.

Oʻquvchilarning egallashlari lozim boʻlgan bilim, koʻnikma va malakalar mezonlari quyidagicha ifodalanadi:

Kasblar tasnifi, ularning asosiy turkumlariga xos umumiy xususiyatlarini bilish.

Kasb tanlashda talab qilinadigan shart-sharoitlar bilan shaxsning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari, salomatligi va boshqa sifatlarining oʻzaro muvofiqligini aniqlash usullarini bilish.

Kasb tanlashga doir shaxsiy rejaning mazmuni, boʻlimlari, vazifasi, kasbga tayyorgarlikni sinab koʻrish va kasb mahoratini oshirish usullari, vaqti, joyini belgilash, tuzatishlar kiritib borish, kasb tanlashda yuzaga keladigan xato va qiyinchiliklar sababini tahlil qilishni bilish.

Kasb tanlashdagi onglilik va mustaqillik. Oʻz-oʻzini tarbiyalash va kasb tanlashning mohiyati. Kasblarning murakkablik omillarini tahlil qilish. Oʻzi hohlagan kasbga yaroqli ekanligini aniqlash, oʻz ruhiyatidagi kasbga moyillikni tarbiyalash usullarini bilish.

Kasbga yoʻnaltirish markazlari oʻquv yurtlarining tasnifini bilish. Diagnostik (tashhisli) kasb maslahatidan foydalanishni, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning oʻquvchilariga boʻlgan talablarini, ularni bir-biridan farqini bilish.

Дарсдан ташқари машғулотларда касб танлашга йўллаш ишларининг МАҚСАДИ

Дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларда умуммеҳнат қўникма ва малакаларни шакллантириш, уларнинг қизиқишлари, қобилиятлари, касбий мойилликларига кўра, касб-хунар турларини танлашга асос бўладиган хислатларини, умуммеҳнат маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш

Дарсдан ташқари машғулотларда касб танлашга йўллаш ишларининг

ВАЗИФАЛАРИ

kasbga yo'llash Davlat tizimi faoliyati ish tartibini belgilab beruvchi me'yoriy xujjatlarni yaratish; lavozim qo'llanmalari, namunaviy xujjatlar, kasbga yo'llash markazlarini ishlab chiqish;	o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlari, hohishlari, kasbiy qiziqishlari, shaxsiy xususiyatlari baholash soni va izlanishlarning ilmiy asoslangan uslublarini ishlab chiqish va kasbga yo'llash markazlari ishiga amalda joriy qilish;	joylarda kadrlar tayyorlash siyosatiga tegishli tuzatishlar kiritishni va kadrlarga bo'lgan ehtiyoj haqidagi ma'lumotlar bilan ta'minlash;	kasbga yo'llash markazlari xodimlarini faoliyati va malakasini oshirishni tashkil etish;	kasb tanlashga yoshlarni tayyorlash bo'yicha tashviqot-targ'ibot ishlarini olib borishni ommaviy axborot vositalari uchun mas'ul shaxslar bilan hamkorlikda amalga oshirish;	kasbga yo'llash ishlaridagi ilg'or tajribalarni umumlashtirish va ommalashtirish kabi bir qator vazifalar.
---	--	--	--	--	--

YUqorida zikr etilganlar kasbga yo‘llash ishlarining maqsadi va mazmunini belgilaydi. Maktab o‘quvchilari maktabda mehnat va kasb ta’limini amalga oshirishga tayyorlanar ekanlar ushbu maqsad va vazifalarni amalga oshirish yo‘llarini, shakllarini, uslublarini nazariy va ilmiy yo‘nalishlarini egallab olishlari zarur.

SHahar va qishloq kasbga yo‘llash markazlarining asosiy vazifalari yoshlarni mehnatga tayyorlashning umumiy maqsadlari bilan bog‘liq.

Bu markazlar quyidagi vazifalarni hal qiladilar.

1. Ma’lumot berish ishlari: professiogrammalar bilan o‘quvchilarni tanishtirish, turli kasblar bo‘yicha kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj haqida ma’lumot berish, mehnat sharoiti haqida, mehnatga haq to‘lash haqida, malaka oshirish imkoniyatlari haqida axborotlar bilan ta’minlash.

2. Eng ko‘p darajada ehtiyoj sezilgan kasblar va kadrlar haqida ma’lumotlarni kasbiy targ‘ibot qilish. Bu maqsadda ommaviy axborot vositalari va maxsus plakatlardan, targ‘ibot qilish ko‘zda tutilgan nashrlar, bukletlar, ma’lumotnomalardan foydalaniladi.

3. Kasbiy diagnostika (tashhis): shaxsiy psixofiziologik xususiyatlarni, qobiliyatlarni, kasbiy qiziqishlarni aniqlash uchun yaratilgan va markazda mavjud bo‘lgan barcha uslublar asosida ma’lum territoriyadagi o‘quvchilarni to‘la sikl bo‘yicha markaz tomonidan diagnostik tekshirishdan yiliga bir yoki ikki marta o‘tkaziladi. Bunda anketa, testlar, tashhis qilish texnik vositalari va olingan ma’lumotlarni E+Mda qayta ishlash keng qo‘llaniladi.

4. Kasb tanlash masalasini hal qilishda yoshlarga yordam ko‘rsatish uchun kasbiy maslahatlar beriladi. Bundan tashqari kasbiy maslahat ota-onalar va yoshlarning ustozlari uchun ham beriladi.

5. Kasbga tanlash masalalarini hal etish va osonlashtirish maqsadida ilmiy asoslangan turli tavsiyalar ishlab chiqiladi. Turli kasblarni tayyorlash va ularni region bo'yicha oqilona joylashtirish uslublarini ishlab chiqadi va amalga joriy etadi.

6. Xalq xo'jaligining turli tarmoqlarida yoshlarni ishtimoiy va kasbiy moslashishlarini yaxshilash bo'yicha hamkorlik faoliyatlarini tashkil etadi.

7. Ishlab chiqarish korxonalarida yoshlarni kasbiy tarbiyasi va maktab kasbga yo'llash kabinetlarini, markazlari, turli kengashlar, barcha davlat va jamoat tashkilotlari kasbga yo'llash faoliyatlarni o'zaro muvofiqlashtiradi.

8. Maktab, o'quv yurtlari, ishlab chiqarish korxonalarini va tashkilotlar kasbga yo'llash ishlari bo'yicha faoliyatlari natijalarini tahlil qiladi hamda shu asosida ilg'or tajribalarni umumlashtiradi va ommalashtiradi.

9. Kasbga yo'llash ishlari bilan shug'ullanuvchi ustozlar va pedagoglar malakasini oshirish ishlarini olib boradi.

Kasbga yo'llash tizimida maktab, o'quv yurtlari, ishlab chiqarish korxonalarini va tashkilotlar kasbga yo'naltirish markazlari muhim zveno sifatida qaraladi. Bunday markazlar zimmasiga quyidagi vazifalarni hal etish yuklatiladi:

- turli kasblar bilan o'quvchilarni tanishtirish, ishchi kasblarni targ'ibot qilish;

- kasbiy diagnostika: yoshlarning qiziqishlarini, kasbiy niyat va maqsadlarini, moyillik va qobiliyatlarni o'rganish;

- yoshlar va ularning ota-onalari bilan kasbiy maslahat ishlarini amalga oshirish. Bu jarayonda kasbiy niyat va maqsadlar aniqlanadi, kasb tanlash bo'yicha tavsiyalar beriladi, tegishli o'quv yurtlarida kasbni egallash, malaka oshirish yo'llari haqida ma'lumotlar beriladi;

- kasbiy diagnostika ma'lumotlari - natijalariga asoslangan holda amaliy jihatdan kasbga tanlash amalga oshiriladi;

- yoshlarni kasbiy tarbiyasini, ularning kasbiy va ijtimoiy moslashuvini amalga oshiradi, o'quv yurtlari o'quvchilarini o'qishga yoki ishga joylashtirish masalalarini hal etadi;

- kasbga yo'llash ishlari samaradorligini tahlil qiladi.

Inson organizmining fiziologik imkoniyatlari bilan unga kasbning talablari o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash kasbga yo'llashning yuqorida zikr etilganlar qatori eng muhim vazifalardan biridir. Bu vazifa mehnat fiziologiyasi, xususan yosh fiziologiyasi xususiyatlariga doir ma'lumotlar asosida hal qilinadi. Keyingi 50 yil mobaynida fiziologlar mazkur vazifani hal qilishning turli yo'llarini sinab ko'rdilar. Psixotexniklar 20-30 yillarda bu vazifani hal qilishda testlardan foydalandilar, bunday testlar sifatida ko'p hollarda erkin kasb tanlagan ishchilarga o'z faoliyatlariga yaqinroq topshiriqlar berilgan. Zamonaviy statistika ishlovi bilan to'ldirilgan bu metodni qo'llash chet ellarda hozir ham davom etmokda. Testlar yordamida amalga oshiriladigan kasb tanlash natijalari tadqiqotchilarni ham, ishlab chiqarishni ham etarli darajada qanoatlantirmayotir, testologiya o'zini etarli darajada oqlamaganligining asosiy sababi shuki, testlar yordamida asosan Tekshirilayotgan kishining mazkur kasbdagi mehnat operatsiyalariga tayyorgarlik darajasi aniqlanadi, aslida kasbga yo'naltirish va kasbga yaroqlilikni baholash maqsadida qobiliyatlar va psixofiziologik jarayonlarni aniqlash talab qilinadi. SHuning uchun ham olimlar nerv sistemasining asosiy xususiyatlarini o'rganishga kirishdilar, alohida shaxslarning psixofiziologik fazilatlarini sinab ko'rish ancha real prognostik qiymatga ega bo'lishi mumkin deb hisobladilar.

Konveyrda mayda detallar yig'uvchi, apparatchi, sirk gimnasti kabi kasblarga kasbiy yaroqlilikni tekshirish vaqtida fiziologik yondoshish muvaffaqiyatli qo'llanadi. Bunda ishchiga aniq talablar qo'yadigan kasblar haqida gap boradi. Lekin hozirgi zamon ishlab chiqarishidagi kasblarning ko'pi murakkab va xavfli vaziyatlarga yaqindir. Bunday kasblarning eng ko'p tarqalgani dastgohchilardir. Ma'lumki katta yoshdagi dastgohchilar orasida malaka darajasi turlicha ishchilar borki, ulardan faqat ayrimlari yuqori mahorat darajasiga erishadilar, o'z ishining

fidokorlariga aylanadilar, ulardan ba'zilari tanlagan kasblaridan pushaymon bo'ladilar, boshqalari esa o'z kasblariga moslashadilar, o'ziga xos ish uslubini hosil qiladilar.

Ish harakatning tegishli uslubi hosil bo'lishini umuman fiziologik tomondan me'yorni o'zlashtirish va mehnat dominatalarining shakllanishi belgilaydi.

Qo'llarni uzatib yuk ko'taradigan kishilar, laboratoriya modeli yordamida aniqlanishicha 10 kg yukni daqiqada 30 marta harakat qilish sur'atiga, 25-30 daqiqa ko'tarib turish qobiliyatiga ega ekanlar. Biroq tekshirilgan shaxslardan ayrimlari ish qobiliyatining berilgan darajasiga juda tez, boshqalari juda sekin erishganlar.

Tekshirilayotgan shaxslarda ishchi harakatlarining tezligi sekundning 40 dan 1 ulushigacha aniqlik bilan, ularning vaqtida makonda taqsimlanishi, turli operatsiyalarni bajarish vaqtida o'ng va chap qo'lining biomexanik sxemasi nuqtalarini aniqlovchi eng ko'p tezlikning ortishi batafsil tekshirib chiqiladi. SHunday qilib, dastgohchining qo'lida eng ko'p tezlik namoyon bo'lgan, harakat to'xtagan va pasaygan vaqt momentlari va nuqtalari aniqlanadi. Bu biomexanik jarayonlar mehnat operatsiyasining bajarilayotgan qismlari bilan bir vaqtda qiyoslab ko'riladi. Natijada shu narsa ma'lum bo'ladiki, dastgohda mehnat operatsiyalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun muayyan daqiqalarda eng ko'p tezlikni rivojlantirish kerak ekan, bundan maqsad to'plangan kinetik energiyadan foydalanib, zarur vaqtda ishlayotgan qo'lni fazoning tegishli nuqtasiga keltirishdir. Bunday harakatlarni tejamli va tez bajarish uchun nerv uyg'onishi va muskul qisqarishlari vaqt va makonda tanlanishi kerak. "Muskul kuchining bir joyga to'plash" deb ataladigan tegishli fiziologik jarayon dastgohchilar kasbiy qobiliyatining muhim belgilaridan biridir.

2-§. Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarining mazmuni

Kasbga yo‘llash rivojlangan nazariya va metodologiyaga tayangan holdagina uning maqsad va vazifalari to‘la to‘kis muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Bu esa tasodif bo‘lmasdan: amaliy ishlar samaradorligini oshirish imkonini beruvchi tushunchalar nazariya va metodologiyasi g‘oyalar, qarashlar, tasavvur, shakllar, uslub va prinsiplar tekshiriladi va yo‘nalishi o‘zgartiriladi.

Kasbga yo‘llash tushunchasi hammaga ma’lumdek tuyuladi, hattoki bu tushuncha bilan birinchi bor tanishayotganlarga ham. Bu o‘quvchilarni u yoki bu kasbga yo‘llashni anglatadi. Kasbga yo‘llashni, yoshlarga kasb tanlashlarida yordam ko‘rsatuvchi sifatida qaraladigan metodik qo‘llanmalarda ham xuddi shuningdek talqin qilinadi. Bundan tashqari kasbga yo‘nalishni kasbiy o‘z-o‘zini anglash momentida o‘quvchilarga yordam berish, kasbiy yo‘nalishni rivojlantirish maqsadida ilmiy asoslangan kasb yoki tarbiyaviy ishlar tizimini tanlashda, hayotga qadam qo‘yayotgan odamlarga yordam beruvchi tadbirlar tizimi sifatida ham tushuniladi. - SHunday qilib, shu tushunchani ifodalash kasbga yo‘llash bo‘yicha bir necha va bu faoliyatlar rivojlanishi oqibatida sodir bo‘ldi. Vaqt o‘tishi bilan talablar ham o‘zgarib boradi, ular bilan birga mazmun va tushunchalar ham o‘zgaradi.

Bir qator ilmiy tushunchalar kabi kasbga yo‘llash tushunchasi ham o‘zgarishsiz kotib qolishi mumkin emas. Kasbga yo‘llash mohiyati haqida, Umuman olganda shakli, uslubi, vazifasi va maqsadi haqida jamiyatning tasavvuri o‘zgarishi bilan kasbga yo‘llash ham rivojlanib ham boradi. Bu tushunchaning o‘zgarib borishi mavjud ta’riflarda ham o‘z ifodasini topgan. Bu ta’riflarni har-biri kasbga yo‘llashning u yoki bu qirralarini, ya’ni funksiyasini ajratib ko‘rsatish amaliy yoki nazariy rivojlanishi darajasini belgilash, pedagogika yoki psixologiya pozitsiyasidan qarash, boshqarish nazariyasi va shu kabilarni boshqarishga nisbatan yaxshiroq yoritishda ajralib turadi:

SHuning uchun, kasbga yo‘llashga umuman ta’rif berishdan avval, 3 ta asosiy tashkil etuvchilar haqidagi tasavurni aniqlab olamiz. YA’ni: "Faoliyat", "Kasb", "Yo‘nalishni aniqlash".

Faoliyat insonni tashqi dunyo bilan faol munosabatini maxsus shakli sifatida ta’riflanadi, uning mazmuni tarkibida esa maqsadni o‘zgartish va qayta tashkil etish yotadi. Kasbga yo‘llash tushunchasida ko‘rilayotgan faoliyat kategoriyasiga kirish kasbga yo‘llashni amaliyгина emas balki nazariy faoliyat ham ekanligini tasavvur qilishga imkon beradi. Bir qator bilimlar to‘planishi va bu bilimlarni olishdagi faoliyatni aniqrog‘i, fanlararo ilmiy yo‘nalishidir.

Amaliy faoliyat sifatida paydo bo‘lgan kasbga yo‘llash asta-sekin nazariya bilan boyib bormoqda, bu esa kasbga yo‘llashga amaliy va nazariy faoliyat birligida qarash imkonini beradi. Kasb (lotinchadan roteqqio-rasman ko‘rsatilgan mashg‘ulot, ixtisoslik, protiter-o‘z ishim deb e‘lon qilaman). Mehnat faoliyati turi, mashg‘ulot, yashash manbai hisoblanadi va ma‘lum tayyorlarga talab etadi.

Akademik S.G.Strumilina fikricha bir-biriga bog‘liq kasblar bitta gruppaga birlashtirilishi mumkin. Masalan, temirchilar, yog‘ochga ishlov beruvchilar, muzikantlar. Ba’zi kasblarni esa ixtisoslik bo‘yicha turlashadi, masalan, duradgorlar, yumshok yog‘och ishlaydiganlar. Ixtisoslik bu kasbning o‘zi lekin u faqat bir kishi mehnat faoliyatini aniq turini bildiradi va xususiy nomlanishlarga ega bo‘ladi. Masalan o‘qituvchi kasbi. Mehnat o‘qituvchisi. Fizika o‘qituvchisi, matematika o‘qituvchisi ixtisosliklari.

"Yo‘nalishini aniqlash" tushunchasi bir qator fanlarga ishlatiladi. Geometriyada to‘g‘ri, qiya, tekislikda yo‘nalishini aniqlash, ximiyada molekula yo‘nalishini aniqlash. Bu tushuncha astronomiya, geografiya, topografiyada ham ishlatiladi. SHunday qilib "Yo‘nalishni aniqlash", tushunchasi ushbu fanlarning barchasida turgan joyni aniqlash va harakat yo‘nalishini tanlash bilan u yoki bu darajada bog‘liq.

Lugʻatda "Yoʻnalishni aniqlash" (fr. orientation bukvalno-napravlyat na vostok; lat.orienq-vostok) sharqqa yoʻnaltirish yoki sharq, toʻgʻridan toʻgʻri yoki koʻchirilgan maʼnoda aniqlanadi. Toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnoda oʻzining turgan joyini aniqlash, koʻchirilgan maʼnoda esa ilmiy jamiyat va boshqa faoliyatlarni aniq bir tomonga yoʻnalishi. "Yoʻnalishni aniqlash" tushunchasiga qanday taʼriflar berilishidan qatʼiy nazar kasb tanlash boʻyicha koʻrilayotgan holatda ularning hammasi asosiy yoʻnalishni tanlash boʻyicha faoliyat bilan bogʻliq. Agar yosh inson kasblar dunyosida yoʻnalishni u yoki bu aniq bir kasbni oʻzining hayotiy intilishlariga qanchalik darajada mos kelishini harakat qilar va faol oydinlashtirishni boshlar ekan, bunday xollarda uning kasbga yoʻnalishi haqida gapirish kerak boʻladi. Jamiyat va unga mos keluvchi kasb tanlash maqsadida agar u pedagog va boshqa taʼsirlar obʼekti boʻlib qolsa "Yoʻnalishni aniqlash" haqida gapirishda yaxshisi uning kasb tanlashga yoʻllash maʼnosida qabul qilish kerak. Demak kasb tanlashga yoʻllash faoliyat mohiyatini toʻgʻriroq aniqroq ifodalaydi. Biroq amaliyotda yoʻnalishni aniqlash haqida gapirganda kasbga yoʻnaltirish va boshqa maʼnolarda ifodalash anʼana boʻlib koldi.

Yoʻnalishni aniqlash tushunchasi haqida yagona fikrni yoʻqligi boshqa sabablar bilan ham izoxlanadi. Masalan bu kompleks muammo boʻlib uni echimini topish yoʻnalishlari ham turlicha boʻlishi mumkin. Agar kasb tanlashga yoʻllash oʻqituvchi va oʻquv jarayoni xodimlari ustivor taʼsirida pedagogik amaliyot prizmasi orqali, hamda bu fikrni bosh va yagona deb qabul qilinishi, kasb tanlashga yoʻllash pedagogik obrazini yaratadi.

Agar bu jarayonni psixologiya fani prizmasi orqali koʻriladigan boʻlsa u yoki bu tanlovni oʻziga xos xususiyatini anglatuvchi psixalogik tushuncha va konsepsiyalar birinchi planga chiqib oladi. SHunday yondashish doirasida, oʻzaro bogʻliq ikki tomonni tashkil etuvchi, psixalogik jarayon sifatida, kasb tanlashga yoʻllashning tegishli obrazi shakllanadi: a) oʻz kasbiy tanlovi haqida oʻquvchilar tomonidan qaror qabul qilinishi; b) Bir vaqtning oʻzida jamiyat ehtiyojlari va shaxs

qobiliyati va qiziqishlari bilan mos keluvchi kasb tanlashni amalga oshirish, kasbiy niyatlarni shakllantirish maqsadida o'quvchilar ruhiyatiga ta'sir ko'rsatish.

Uchinchi yondashuv-ijtimoiy. Bunda kasb tanlashga yo'llash jarayoni yoshlarni ijtimoiy yo'llash umumiy jarayonining bir qismi sifatida qaraladi. Mos ravishda kasb tanlashga ijtimoiy guruxda, shartli umumiy hayot yo'nalishida jamiyat ijtimoiy tizimida aniq joyni egallashga shaxsning intilishidan dalolat sifatida qaraladi.

YOshlarni u yoki bu kasbga yo'naltirish amaliy ishlari, kasb tanlashga yo'llashga oid mohiyatini tushunish masalalari kabilardan fanlararo yondashishni amalga oshirish zaruriyati kelib chiqadi. Kasb tanlashga yo'llash tushunchasining yuqorida aytilganidek nazariy va amaliy ishlar bilan birligi quyidagicha ta'rif berishga imkoniyat yaradi. Kasb tanlashga yo'llash- turli daraja kvalifikatsiya va turli kasbdagi kadrlarga jamiyatdagi ehtiyoj bilan bir vaqtning o'zida shaxsning qiziqishini moyilligini qobiliyatiga mos holda asoslangan kasbiy tanlovga yoshlarni tayyorlash bo'yicha maqsadli faoliyatdir. Bu ta'rif amaliy faoliyat birligini o'zida ifodalab, faqatgina o'quv-tarbiya jarayonidagina emas, balki rivojlanayotgan nazariyada qo'llaniladi. Bunda nazariya muhim ahamiyatga ega:

Aynan shu erda u yoki bu g'oya yo'nalishini o'zgartirib amaliy ishlarni ilmiy-amaliy ishlarga aylanishiga yordam beradi. Faoliyat bilan birgaliikda qoidaga ko'ra nazariya paydo bo'lmaydi. Kasb tanlashga yo'llash amaliyotini takomillashtirishga ta'sir etuvchi nazariyani shakllantirish uchun izlanishlar, kuzatishlar, rivojlantirish yillari kerak bo'ladi. Masalani amaliy tomoni davlat va jamiyat tashkilotlari korxonalar, birlashmalar, maktab va ota-onalarning, jamiyat va shaxs manfaatlari yo'lida ijtimoiy va kasbiy o'z-o'zini anglash jarayonini takomillashtirish bo'yicha faoliyatlarini kamrab oladi.

Kasb tanlashga yo'llash nazariyasini quyidagicha ko'rinishda ifodalash mumkin. Bu bildirilgan fikrlar majmui, kasb tanlashga yo'llash faoliyatini samarali amalga oshirishga qaratilgan g'oya va tasavvurlar, tanlangan shaklda aks ettirilgan kompleks qarashlardir.

Bu ta'rif nisbatan umumiy va sodda, nazariya olamiga kirish uchun foydali, Lekin har qanday faoliyat nazariyasini ta'riflashda duch kelinadigan ilmiy talabchanlik nuqtai nazaridan etarli emas. Bir muncha chukurrok tarif quyidagicha: kasb tanlashga yo'llash nazariyasi-bu ikki jarayon ya'ni yoshlarni shaxsiy qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlariga mos xolda kasbiy o'zini-o'zi anglashi va jamiyatda kadrlarga talab sezilgan kasblarga ularni yo'naltirishning jiddiy bog'liqligi va qonuniyatlari haqida to'da tasavvur beruvchidir.

O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash nazariyasining asosiy tarkibiy qismlariga dalillar, qonuniyatlari, prinsiplari kiradi. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llashda, ilmiy uslublar yordamida olingan va tekshirib ko'rilgan dalillar juda ham oz miqdorida. SHuning uchun asosiy vazifalardan biri yangi dalillarni yig'ish va ularni to'g'ri sharxlash hamda tushuntirib berishdir. Bu shunday holatlardagina mumkinki, qachonki yangi dalillarni izlash bir yoki bir necha gipotezalar yordamida olib borilishi zarur. Bu esa o'z navbatida nazariyaning bir qismini tashkil etadi. Masalan: aniq bir kasbni tanlashga ta'sir etuvchi har bir tumanning o'ziga xos omillari bo'lishi mumkin. SHunday bo'lishi mumkin, omillar haqidagi gipoteza ilmiy izlanish metodlarini tashkil etishga yordam beradi, qiziqtirayotgan xodisalarga baho berish bu asosida o'quvchilar bilan kasb tanlashga yo'llash ishni yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Kasb tanlashga yo'llash nazariyasining muhim tarkibiy qismi-ta'riflangan qonuniyatlardir. Ularni qidirish esa umumiy ilmiy faoliyat maqsadiga xizmat qiladi. Ilmiy izlanishlar o'tkazish natijalaridagina qonuniyatlarni bilib olinadi va tariflar tekshirib ko'riladi. Topilgan qonuniyatlari odatda fanning maxsus tilida, tushuntirish vositalari yordamida yuqori aniqlik bilan farq qiluvchi, ko'rgazmaliligi, boshqa fan va ilmiy yo'nalishlar tushunchalarini kasb tanlashga yo'llash tushunchalari bilan bog'lash imkoniyatlarini kattaligi orqali ifoda etiladi.

Har qanday nazariyaning rivojlanganlik darajasi faoliyat asosiga ko'rilgan prinsiplari va tarkibi orqali aniqlanadi.

Kasb tanlash prinsiplarini shakllantirishga bir muncha diqqat ajratilishi talab etiladi. Lekin kasb tanlashga yo‘llash prinsiplari tizimini ishlab chiqish yakunlangan deb hozircha aytib bo‘lmaydi. Barcha talablarni qoniqtiruvchi, ziddiyatlardan xoli tizimlar yaratish uchun birqancha ishlarni amalda bajarish lozimligi turibdi.

Insonni ijtimoiy-kasbiy o‘z-o‘zini anglash jarayoni kasb tanlashga yo‘llash faoliyati ob’ekti ekanligi sababli birinchi navbatda prinsiplarni turlarga ajratish muhimdir. Chunki ulardan jamiyat ijtimoiy tizimida yoshlar o‘zlariga kasb va o‘rin tanlashda foydalana olsinlar.

Kasb tanlashdagi onglilik prinsipi mehnat faoliyatida shaxsiy ehtiyojlarni faqatgina qondirish bilan chegaralanib qolmasdan jamiyatga mumkin qadar ko‘p foyda keltirishga intilish orqali ifodalanadi. Tanlanayotgan kasbdagi muvofiqlik prinsipni shaxsiy qiziqishlar, moyillik, qobiliyat va kasb egalariga jamiyatdagi zaruriy ehtiyojni, kasb tanlashdagi shaxsiy va jamiyat komplekslari aloqasi namoyon bo‘lishidir. Jamiyatda yashab turib, jamiyatdan xolis bo‘lish mumkin emas. Xuddi shuningdek, jamiyatning qiziqishlari va ehtiyojlari bilan hisoblashmasdan turib faqatgina o‘z qiziqishlari va hohishlari asosida kasb tanlab bo‘lmaydi. Jamiyat ehtiyojlarida muvofiqlik prinsipini buzilishi kadrlar kasbiy tizimida muvozanatni buzilishiga olib keladi.

Kasb tanlashda faollik prinsipi kasbiy o‘rnini anglash jarayonidagi shaxs faoliyati turini tavsiflaydi. Hamma o‘zi o‘z kasbini faol qidirishi kerak. Bunda, o‘quvchilar tomonidan o‘z kuchini sinab ko‘rish, mehnat va kasb tayyorgarligi jarayonida o‘zini tekshirish ota-onalar tajribasi va maslahatlardan foydalanish, adabiyotlar o‘qish va o‘ziga qiziqarli kasbni qidirish, texnik ijodkorlik to‘garaklarida qatnashish amaliyotlar davrida mehnat faoliyatiga kirishish va shu kabilar yaxshi natija beradi.

Faollik izchil, hajmi va mazmuni ortib boradigan maqsadga muvofiq harakatlar sistemasidan iborat bo‘lib ularning natijasi oxirgi mahsulot, yangi texnologiya, amalga oshirilgan ilmiy kashfiyot, ijodiy asar va xokazolar sifatida namoyon bo‘ladi. Mana shu harakatlarning barchasi zamonaviy eng yuksak

talablarga javob berishi, jahon fani, madaniyati, ilg'or ishlab chiqari amaliyoti yutuqlarining yuqori pog'onasi bo'lishi lozim. Rivojlantirish prinsipi bu turdagi prinsiplar ichida oxirgisi hisoblanadi. Bu prinsip shunday kasb tanlash g'oyasini ifodalaydiki, bunda shaxsiy malakalarni oshirish imkonini berilishi, kasb mahorati va tajribasi o'sib borishi bilan mehnatga to'lanadigan maoshning ortib borishi, jamiyat ishlarida faol ishtirok etish imkoni berilishi, shaxsning ommaviy ehtiyojlarini qondirish, yashash va dam olish joyi va shu kabi ehtiyojlarni qondirishi kafolatlanishi kerak.

Kasb tanlashga yo'llashda umumpedagog prinsiplar bilan yaxshi bog'langan quyidagi prinsiplar ham mavjud: kasb tanlashga yo'llashni o'quvchilar mehnat ta'limi-tayyorgarligi bilan bog'liqligi bu prinsip o'quvchilarni mehnat ta'lili va tarbiyasini ijtimoiy foydali va unumli mehnatdan, texnik va boshqa to'garaklardan bilimdonlik bilan foydalanib maqsadga muvofiq tashkil etilishini nazarda tutuvchi hisoblanadi.

Kasb tanlashga yo'llash mehnat tayyorgarligidan uzilishda bo'lsa, shaxsning mehnat va kasbga tayyorlash umumiy masalalaridan, amaliyotdan ajralgan mavxum, chaqiriqona tus oladi. Tartiblilik va izchillik prinsipi kasb tanlashga yo'llashda maktabdagi kasbga yo'llash ishlarini sinfdan sinfga o'tish shartini majburiy bo'lishini ta'minlaydi.

Kasbga yo'llashda oila va maktab, o'quv yurtlarining o'zaro hamkorlik prinsipi o'quvchi yoshlarga kasb tanlash ishlarida yordam ko'rsatishda yaqin munosabatda bo'lishni nazarda tutadi. Bunda hamkorlik ishlarini maqsadli va markazlashgan bo'lishini kuchaytirishni ko'zlanadi.

Kasb tanlashga yo'llashning tarbiyaviy xarakteri kasbga yo'llash ishlarini sog'lom avlodni tarbiyalash vazifalari bilan bir qatorda ularni Iqtisodiy, axloqiy, estetik, xususiy, jismoniy, mehnat tarbiyalarini amalga oshirish zaruriyati bilan belgilanadi.

Kasbga yo‘llash ishlarini amalga oshirishdagi diagnostik va tarbiyaviy yondashish bog‘liqligi prinsipni, bir yondoshishni ikkinchisiga qarshi qo‘yish mumkin emasligini bildiradi. Har biri o‘z masalalarini xal etadi.

O‘quvchilarga tabaqalashtirilgan va individual yondashish, ularning yoshi va kasbiy qiziqishlarining shakllanganlik darajasi, moddiy yo‘nalganlikdagi farqi, hayotiy rejalari, o‘zlashtirish darajasini etiborga oladi. O‘quvchilarni guruxlarga tabaqalashtirish ularga ta’sir ko‘rsatish vositalarini aniqlash imkonini beradi, bu vositalar bir guruxda samarali boshqasida esa samarasiz bo‘lishi mumkin. Tabaqalashtirish individual yondashishni amalga oshirish uchun sharoit yaratib beradi.

Ommaviy, gurux va individual shakllarini oqilona qo‘shilishini o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan kasbga yo‘llash ishlarida, turli shakllardan foydalanish zarurligini tasdiqlaydi, an’anaviy foydalanilayotgan ommaviy shakllardan chetga chiqishni, barcha ish shakllarini muvozanatli qo‘shilishni, diqqatni kuchaytirishni tavsiya etadi.

Kasbga yo‘llash ishlari shakl va uslublari, mazmuning shaxsning kasbiy rivojlantirish ehtiyoji hamda talab darajasidagi kvalifikatsiyali aniq kasbdagi kadrlarga bir vaqtning o‘zida tuman ehtiyoji orqasidagi muvofiqlik prinsipi orqali ifodalanadi.

3-§. Kasbga yo‘llashning ishining shakl va metodlari

Kasb tanlashga yo‘llash ishlari kasb jarayoni va uning o‘ziga xos tomonlari haqida ma’lumot berishdan boshlanadi. Kasbiy ma’lumot haqida biz avvalgi mavzularimizda gapirib o‘tgan edik. SHuning uchun kasbiy ma’lumot masalalariga to‘xtalib o‘tirmay kasb haqida ma’lumot berish shakllari haqida, kasb tanlashga yo‘llash shakl va uslublari haqida fikr yuritamiz.

Kasb haqida ma'lumot berish shakllari nixoyatda xilma-xil bo'lib quyidagilarni o'z ichiga oladi: mehnat qahramonlari va faxriylari bilan uchrashuvlar, kasb buyicha eng yaxshi ishlarga konkurslar, baxslar, ilmiy-amaliy va o'quvchilar anjumanlari, og'zaki, jurnallar, sinf soatlari va hokazolar. Bunday mashg'ulotlarda ko'rgazmali vositalardan foydalaniladi. Bular kinofilmlardan parchalar, radioeshittirishlar, teleko'rsatuvlar, plakatlar, maxsus bezatilgan kinematik stendlar, yig'ma kitoblar, magnitofon yozo'vlari, professogrammalar, albomlar, rasmlar, sxemalar, diogrammalar, modellar, mo'lyajlar va boshqalar. Ko'rgazmali qo'rollardan foydalanish kasb haqida ma'lumot berishning muhim sharti hisoblanadi, chunki ular o'quvchilarning tuyg'ulariga har tomonlama ta'sir etadi, atrof-borlik to'g'risidagi to'shunchalarning shakllanishiga yordam beradi, o'quvchilarning hissietini rivojlantiradi, bu xol o'z navbatida ularning turli tuman kasblarga shaxsiy munosabati jarayonini aktivlashtiradi.

ДАРСДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАРДА КАСБ ТАНЛАШГА
ЙЎЛЛАШ ИШЛАРИ

ШАКЛЛАР

- меҳнат қаҳрамонлари ва фахрийлари билан учрашувлар;
- касб бўйича энг яхши ишлар танловлари;
- бахслар,
- илмий-амалий ва ўқувчилар анжуманлари;
- синф соатлари;
- корхона ва хўжаликларга экскурсиялар уюштириш;
- тўгараклар

МЕТОДЛАР

- Касб танлашга йўллашга оид долзарб мавзуларда маърузалар;
- Ўқувчилар билан касбий қизиқишлар ҳақида анкета сўровлари ўтказиш;
- Касб танлашга йўллашнинг муаммоли изланиш методлари;
- Касб танлаш вазиятларини муҳокама қилишнинг ақлий хужум методи

2-shakl. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda kasb tanlashga yo'llash ishlarini tashkillashtirishning shakl va metodlari

Boshlangich sinflarda o'quvchilar mehnat faoliyatining turli ko'rinishlari bilan har-xil kasb kishilari, ota-onalarining kasblari bilan tanishadilar. Bu yondashish o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olib ularda mehnatga ijobiy munosabatni har tomonlama rivojlantirish ular mehnatining jamiyat uchun muhimligi va zarurligi ochib berish kerak.

5-7 sinf o'quvchilariga kasb haqida ma'lumot berishdan maqsad kasb tanlashning axloqiy, g'oyaviy mehnat asosini shakllantirishdir.

YOsh o'smir axloqiy ongi tez o'sishi bilan ajralib turadi, unda hayotiy va kasbiy ideallar paydo bo'ladi, shaxs sifatida o'zini anglab etishi ehtiyoji namoyon bo'ladi. SHu yoshdagi o'quvchilarga kattalarning mehnati to'g'risidagi tasavvurlar doirasini kengaytirishga yordam berish, turli faoliyat sohasiga qiziqishini shakllantirish zarur, shuning uchun ularga kasb haqida ma'lumot berish, ishchilar, ota-onalarining aktiv yordamida ekskursiya orqali atrofdagi korxonalar va xizmat sohalari bilan tanishish, ommaviy ishchi kasblari vakillari mehnat qahramonlari va faxriylari bilan uchrashuvlar, mehnat va shuxrat joylariga yurishlar, gulxanlar orqali amalga oshiriladi. Kasb tanlash to'g'risida grupp bo'lib suhbatlar o'tkazish ham ana SHunga xizmat qiladi. Masalan, "Kasb tanlash uchun o'zi to'g'risida nimalarni bilishi kerak", "Qanday kasblar nufuzli hisoblanadi, nima uchun" va boshqa temalarda suhbatlar qilish mumkin.

O'qilgan kitoblarni, ko'rilgan filmlarni saxna asarlarini muxokama qilish o'quvchilarning axloqiy ideallari shakllanishiga, kimga taqlid qilishini anglab olishga yordam beradi. Bunda o'quvchilarning turli-tuman mehnat va kasblar to'g'risidagi bilim, ma'lumotlari kengayadi, bir muncha puxta va engil bo'lib qoladi, mehnatga munosabat anchayin mas'uliyatliroq bo'ladi, mehnatning konkret turlariga, avvalo yaqin atroflarida uchrashi mumkin bo'lgan mehnat turlariga qiziqish namoyon bo'la boshlaydi.

8-9 sinflarda o'quvchilarning xilma-xil faoliyat turlariga qiziqish va moyilliklari sezilarli tarzda individuallashib, farqlanib, bir muncha ongli bo'lib qoladi. O'quvchilar birinchi mustaqil hayotiy muhim qaror kabo'l qilish arafasida

bo'ladilar: Bundan bo'yon o'z bilimni qanday davom ettirish kerak degan savol ko'ndalang bo'ladi. SHu davrda maktab o'quvchilarini shahar, tuman, viloyatdagi turli kasb hunar kollejlari va akademik litseylar bilan tanishtirish juda muhimdir. Ochiq eshiklar tadbirlarini o'tqazish, kasb-hunar kollejlari va akademik litsey o'qituvchi-xodimlari bilan uchrashuv va suhbatlar uyushtirish, maktab o'quvchilarini ishlab-chiqarish korxonalarini, tashkilotlar va o'quv yurtlari prospektlari, bukletlari, kasbga oid yozma materiallarini tanishtirish, o'quvchilar va ota-onalarning yig'ilish va anjumanlarini tashkil etish shular qatoriga kiradi. 8-9 sinf o'quvchilarining qanday kasbni mo'ljallayotganliklarini aniqlash maqsadida anketalar olinadi. SHu yoshdagi maktab o'quvchilariga kasb haqida ma'lumot berish yuzasidan ishlar tuman, shahardagi korxonalariga tematik ekskursiyalar, maqsadga yo'naltirilgan baxslar, konferensiyalar bilan to'ldiriladi. Maktab o'quvchilariga kasb tanlashda o'quvchilar konferensiyalari jiddiy yordam beradi. Badiiy abadiyot - bu, albatta, kasblar to'g'risidagi ma'lumotnoma emas, biroq ko'pgina badiiy asarlarda muayyan mehnat va kasb kishisini uning ma'naviy olami va axloqiy fazilatlarini tasvirlangan. O'qilgan kitoblarni muxokama qilayotganda "Men va adabiy qahramon" degan pedagogik vaziyat vujudga keladi, maktab o'quvchilari sevib qolgan adabiy qahramonlarning fazilatlarini o'z shaxsiy xislatlari bilan, o'zining qaysi kasbni mo'ljallayotganliklarini taqqoslash ehtiyoji paydobo'ladi.

Kasblarni targ'ib qilish o'quvchilar va ularning ota-onalarini tanlash ob'ektlari: korxonalar, kasblar, o'quv yurtlari bilan tanishtirishdan iborat. U jamiyat uchun zarur bo'lgan bir qator kasblarga nisbatan noto'g'ri munosabatni o'zgartirish va maktabni bitirib chiquvchilarda ularni tanlashga qiziqish uyg'otish maqsadida o'tkaziladi. Kasblarni targ'ib qilish har bir konkret holdagi individual tanlashda shart emas, balki yoshlar ommaviy ravishda jamiyatning qadrlarga ehtiyojiga bir muncha chetga chiqqan onlarda lozim bo'ladi.

Kasblarni targ'ib qilish yoshlarni kasbga yo'naltirish ishini tarkibiy qismi hisoblanib, maktab o'quvchilarining g'oyaviy-siyosiy, mehnat va axloqiy tarbiyalash asosida qo'yilgan zaminga tayanadi.

Targ'ibot ishlari quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi mumkin:

- kasb faoliyati, mehnat turi muayyan sohasining ijtimoiy ahamiyatini ochib berish;

- texnika va texnologiyaning progressiv o'zgarishlari ta'sirida ishchilar mehnati intellektuallashtirishdan konkret misollar ko'rsatish;

- mehnat jarayoni va ularning natijalarini estetiklashtirish;

- o'quvchilar ota-onalarining, kasb-hunar kollejida va akademik litseylarda ta'lim olayotganlar, dastlabki va avvalgi yillarda kasb-hunar kollejlari bitirib kasb egallaganlar, taniqli kishilar va boshqalarning kasblari to'g'risidagi ijobiy baholar va fikrlar bilan tanishtirish;

- o'quvchilarni kasblarning qadr-qimmatini hamda ana shu kasb vakillari g'ururlanuvchi narsalar bilan tanishtirish.

- kasbni targ'ib qilish, o'quvchilar kollektivining to'g'ri fikrini shakllantirish va o'quvchilar bilan individual tarzda ishlayotganda unga tayanish mumkindir;

- kasb tanlashda shaxsning axloqiy pozitsiyasi masalalari yuzasidan jamoat fikrining shakllantirishning e'tirof etilgan vositalardan biri munozaralardir.

Munozarlardan maqsad, o'quvchilar yangi bilimlar olishdan ham ko'ra munozara tashkilotchilarining fikriga yaqin yoki u bilan to'g'ri keladigan kollektiv fikrni ishlab chiqish muhimligidir. Munozara, qarashlar va mustaqil fikrlarni erkin izhor etishni nazarda tutadi. Qatnashchilarning bir-biriga va rahbarga ishonchi bo'lsa, munozara ochiqchasiga o'tadi, uning mavzusi belgilanayotganda aniq bir qarorga kelish oldindan bilinib qolmasligi kerak. Mavzuni qat'iy qilib ta'riflash unchalik to'g'ri bo'lmaydi, chunki mavzuning nomidanoq xulosa chiqib turadi. "Mutaxassislik, kasb, iste'dod nimani bildiradi?" qabilidagi ta'rif ham muvaffaqiyatsizdir. Savolga javob berish uchun ma'lum bilimlar kerak, unda o'z pozitsiyasini ifodalash zaruriyati ham bo'lmaydi, vaziyatga shaxsan jalb etish qiyin bo'ladi.

Munozaralarning quyidagi mavzularini tavsiya etish mumkin:

- "Hayotdagi o'rin" deganda sen nimani tasavvur etasan?

- Kelajak odami qanday bo'lishi kerak, qaysi zamondoshingda uning xislatlarini ko'rasan?

- Sening hayot yo'lingni tanlashing bu faqat shaxsiy ishmi?

- "Mashaqqatli yillar baxti" degani nimani bildiradi?

Munozara o'tkazish rahbardan katta pedagogik odobni, bildirilayotgan fikrlarga hurmat bilan qarashni qatnashchilar pozitsiyasi mohiyatini ochib berishni va munozaralarni yo'nalishini fikrlar to'qnashuvi tufayli tug'ilyotgan tortishuvli vaziyatni hal etishga burib yuborishni talab qiladi. Munozarani uyushtirishga ijodiy yondashish zarur.

Kasb tanlash bo'yicha kino klublarning faoliyati kasbga yo'naltirish ishida kinofilmlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini beradi.

Kasb tanlash bo'yicha kinoklublarning navbatdagi mashg'ulotiga ekskursiyalar vaqtida suratga olingan fotografiyalar, turli mutaxassilar mehnati mavzusidagi suratlar vistavkasi tayyorlanadi, musiqa tanlanadi. Kinoklub mashg'ulotiga kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar ekranlashtirilgan-teatrlashtirilgan tomoshalarini, konkurs, kinoviktorina singarilarni kiritish mumkin.

Kasb tanlashga yo'llashda vazifalar amalga oshiriladi:

1. Maktabga yaqin korxonalaridagi ishlab chiqarish jarayonlarining tipik texnikasi, texnologiyasi va tashkil etilishi bilan tanishtirish.

2. Kasblarning umumiy klassifikatsiyasi, konkret shahar va tumandagi kasblar, kishining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablar bilan tanishtirish.

3. O'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish, kasb tanlashning ijtimoiy qimmatli motivlarini tarkib toptirish, o'z kasbiy mavqeini belgilashda ko'maklashish.

4. O'quvchilar kasb-xunar kollejlari, akademik litseylarda egallashi uchun ularga 8-9 sinflarda kasbiy tayyorgarlik ixtisosini, ommaviy kasbni tanlashlarida yordam berish.

5. O'zbekiston ta'lim tizimi, kasb-xunar ta'limi va malaka oshirish yo'llari bilan tanishtirish.

Mana shu vazifalar kursning bo‘limlarini o‘qitishda ham, ayrim temalarni o‘rgatishda ham o‘zaro chambarchas bog‘liq holda xal qilinishi kerak.

Mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilar xalq xo‘jaligining strukturasi, kasblarning klassifikatsiyalashning turli usullari, ularni egallash yo‘llari, kasbni insonga qo‘yadigan talablari bilan tanishishdan tashqari, o‘z qiziqishlari, mayl va qobiliyatlarini aniqlashning ba‘zi amaliy ko‘nikmalarini ham o‘zlashtirilishi zarur. SHu maqsadda ularga qiziqish kartasi, moyllikni baholash kartasi va hakoazolarni to‘ldirish kabi topshiriqlarni bajartirish ko‘zda tutiladi. Bu tadbirlar xar bir o‘smirga o‘z imkoniyatlarini haqiqiy baholash va ularni muayyan kasbning insonga qo‘yadigan talablari bilan taqqoslash imkonini beradi.

8-sinfidagi kasbga yo‘naltirish kursini o‘quv-mavzu rejasi quyidagicha;

1. Kasblar va ularning tasnifi. 4 soat,
2. Inson (shaxs) va kasb. 5 soat,
3. Kasb tanlash omillari. 8 soat.

Jami: 17 soat.

1. Kasblar va ularning tasnifi.

SHakllantiriladigan bilimlar: kasblar tasnifining bayoni, kasblarda mehnat turlarining (odam-tabiati, odam-texnika, odam-odam, odam-belgili tizim, odam-badiiy obraz) ta‘rifi, qo‘l mexnatidan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblar. Mashinalardan, avtomatlashtirilgan apparatlardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblar. Kasb tanlashning tashkiliy shakllari va usullari.

Amaliy mustaqil ishlar: kasblar tasnif etilgan jadvalni ishlab chiqish. O‘quvchi tanlagan kasbi bo‘yicha referat tayyorlash.

2. Inson (shaxs) va kasb.

SHakllantiriladigan bilimlar; kasbga qiziqishning rivojlanish bosqichlari, qiziqishning maylga aylanish jarayoni. Qiziqish mayl va qobiliyatning kasb tanlashga ta‘siri. Irodaviy vazifalarni (dadillik, qat‘iylilik, intizomlilik, o‘ziga va o‘z qobiliyatiga ishonish, o‘zini idora qila bilish) rivojlantirish omillari.

Amaliy mustaqil ishlar: kasblar tizimining jadvalini tuzish. Kasb tanlash va uni egallashda salomatlik bo'yicha qo'yilgan talablar haqida referat tayyorlash.

3. Kasb tanlash omillari.

SHakllantiriladigan bilimlar: kasb tanlashga doir reja tuzish.

Kasb tanlashdagi xatolar va qiyinchiliklarning asosiy xususiyatlari. Kasbni to'g'ri tanlashning mohiyati va istiqboli. Kasb tanlashdagi o'z qobiliyatlarni xis etish omillari.

Amaliy mustaqil ishlar: kasbga doir shaxsiy reja modelini ishlab chiqish. "Men tanlagan kasb" mavzusida referat ezish.

9-sinfidagi kasbga yo'naltirish kursining o'quv-mavzu rejasi quyidagicha:

1. Inson (shaxs) va kasb. 7 soat.

2. Kasb tanlash omillari. 10 soat.

Jami: 17 soat.

1. Inson (shaxs) va kasb.

SHakllantiriladigan bilimlar: kasb tanlashdagi onglilik va mustaqillik. O'z-o'zini tarbiyalash va kasb tanlashning mohiyati. Kasblarning murakkablik omillarini tahlil qilish. Odamning o'zi hohlagan kasbga yaroqli ekanligi belgilash, o'z ruxiyatidagi kasbga moyillikni tarbiyalash usullari.

Amaliy mustaqil ishlar: kasb yo'nalishlari bo'yicha davra suhbatlari uyushtirish va olingan xo'losalar asosida referat tayyorlash.

2. Kasb tanlash omillari.

SHakllantiriladigan bilimlar: kasbga yo'naltirish markazlari va o'quv yurtlarining vazifalari. Diagnostik kasb maslahati jarayonida EXMdan foydalanish. Akademik litseylar va kasb-xunar kolledjlarining yo'nalishi, ularni bir-biridan farqi.

Amaliy mustaqil ishlar: o'quvchi o'z hohishiga asosan tanlagan kasbga doir ma'lumotlar asosida referat tayyorlash.

8-9 sinflardagi kasbga yo'naltirish kursi bilan birgalikda o'qitiladigan mashina elementlari va ishlab chiqarish asoslari kursi o'quvchilarni ta'limning bir necha ixtisosligi bo'yicha mehnat mazmuni bilan tanishtirish, ulardan birini

tanlashning ijobiy mativlarini mustahkamlashga qaratilgan. O'quvchilar 5-7 sinflardagi mehnat ta'limi jarayonida o'zlashtirgan bilimlaridan foydalana oladigan ixtisoslar bo'yicha ularga konkret mehnat topshiriqlarini, masalan, materialni chilangarlik ishlovi uchun rejalash, detallarni yig'ish uchun komplektlash va xokazolarni tavsiya etish mumkin. Boshqa xollarda o'smirlarni ish o'рни, mehnatning tashkil qilinishi, texnologik-jihozlar va asbob-uskunalar bilan tanishtirishning o'zi kifoya.

O'quvchilarning amaliy ishlari kasblar bo'yicha individual va guruh uchun maslahatlar bilan uyg'unlashadi. O'qituvchi ana shu maslahatlar jarayonida o'quvchilarning qiziqishi, moyilligi, qobiliyati, jismoniy imkoniyati, xarakter xususiyatlariga va unumli mehnat jarayonida o'quvchilarni shaxsan kuzatishiga tayanib o'smirga kasbiy tayyorgarlik ixtisosini tanlashda yordam beradi. Dastlabki tanlashdan o'zi qanoatlanmagan o'quvchilarga boshqa ixtisosga o'tish va uning xususiyatlarini o'ziga xos tomonlarini o'rganishga keyin qat'iy tanlashga ruxsat beriladi.

Kursni o'rganish o'quvchilarga keyingi kasbiy tayyorgarlikning yo'llarini tushuntirish, kasblar bo'yicha maslahatlar o'tkazish va tanlangan kasblar yuzasidan referatlar yoqlash bilan tugallanadi. Har bir o'quvchi tuzgan faqat yaqin hamda uzok maqsadlar emas, balki ularni amalga oshirish ishlari xam ifodalangan kasbiy reja o'quvchilar olgan bilimlarning o'ziga xos ko'rsatkichi bo'ladi. YAKunlovchi mashg'ulotlarda o'quvchilarga iloji boricha ko'proq mustaqillik berish zarur. CHunki ular kasb tanlashda mustaqil holda qat'iy qarorga kelishlari lozim. Oldindan o'quvchilarga kasblar bo'yicha ma'lumotnoma adabiyotlar bilan tanishishga doir individual topshiriqlar berish, tanlangan kasb vakillari bilan uchrashishni, zarur bo'lsa, vrach bilan maslahatlashishni, tegishli o'quv yurtlaridagi ochiq eshiklar kunlarida qatnashish va xokazolarni tavsiya etish kerak. Lozim bo'lsa, o'qituvchi kasblar bo'yicha guruhga va individual maslahatlarda o'quvchilarning kasbiy rejalariga tuzatishlar kiritishi ularning kasb tanlashini ob'ektiv baholashi kerak.

Predmetlararo aloqalarni amalga oshirish kursni o'qitish samaradorligini ancha yaxshilaydi. Masalan, o'quvchilarda hozirgi zamon ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasi haqidagi bilimlarni shakllantirishda fizika, kimyo predmetlarining mazmuniga tayanish; ishlab chiqarishni tashkil etish haqidagi bilimlarni tarkib toptirishda iktisod, geografiya va tarixga murojat qilish kerak.

Kursni maktabdagi kasbga yo'naltirish ishlarining butun tizimi bilan chambarchas bog'liq va uzviy tarzda, ta'lim va tarbiyaning oldingi bosqichlarida mehnat faoliyatiga tayyorlikning shakllantirish bo'yicha o'quvchilar orttirgan tajribani hisobga olgan xolda o'rganish o'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash samaradorligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchi mashg'ulotlarda o'quvchilarni olgan bilimlaridan maksimal darajada foydalanishi zarur. Bu bilimlarni aktivlashtirishning omillari har xil, masalan: o'quvchilarning korxonadagi o'z mehnatlari, faoliyatlari haqidagi hisobotlari, korxonaning ilg'or vakillari mehnat biografiyasini tuzish, maktabda ishlab chiqarish muxitidagi kasblarni eng yaxshi bilish bo'yicha konkurslar o'tkazish, reportajlar uyushtirish va xokozolardan iborat bo'lishi mumkin.

II. Pedagogika va metodika asoslari

1-§. Maktab bitiruvchilarini akademik litsey va kasb- hunar kollejlarda tanlagan kasbga o'qitishni davom ettirish omillari.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”dan kelib chiqqan holda maktab bitiruvchilari o'qishni davom ettirishlari shart. Unda ommaviy holatida asosan ikki yo'nalish mavjud.

Birinchi: joylardagi tashxis markazlari tavsiyalariga binoan aniq fanlarga moyillik ko'rsatgan va qiziqish hosil etilgan iqtidorli bitiruvchilar o'z akademik litseylarida 3 yillik majburiy o'qishni davom ettirishlariga barcha sharoit va imkoniyatlari mavjud. Mazkur o'quv muassasalarni tanlagan yo'nalishlari bo'yicha tegishli talablarni to'la hajimda o'zlashtirgan litsey bitiruvchilari navbatdagi o'qish bosqichini tanlagan oliy ta'lim o'quv muassasalarida baholash tizimida davom

ettirishlari mumkin. Uni bitirish bilan ular aniq yoʻnalish boʻyicha mutaxassis mavʼeiga ega boʻla oladilar.

Ikkinchi yoʻnalish boʻyicha maktab bitiruvchilari navbatdagi oʻqish bosqichi, kasb- hunar kollejlari oʻqishni davom ettirishlariga tegishli sharoit va imkoniyatlari mavjud. Unda ham maktab bitiruvchilari 3 yillik majburiy oʻqishni tamom ettirishlari lozim.

Kasb-hunar kollejlari bitirgan oʻquvchilar, litsey bitiruvchilari kabi navbatdagi pogʻona-oliy taʼlim olishlariga teng huquqli ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlar mavjud. Litsey va kollej bitiruvchilari oʻquv muassasalarini DTS, davlat dasturlari va boshqa talablarni toʻla xajmda oʻzlashtirganlariga binoan oʻrta maxsus va ixtisosligi boʻyicha kichik mutaxassis mavqeiga ega boʻladilar. SHunday ekan boʻlajak mehnat taʼlim oʻqituvchilariga oʻz pedagogik faoliyatlarida akademik litsey va kasb-hunar kollejlari toʻgʻrisida har tomonlama keng va chuqur bilimlarni oʻz fani bilan uzviyligi tomonlari bilan bogʻlab shakillantirishlari lozim. CHunki maktab bitiruvchilari oʻz oʻqishlarini mazkur bilim yurtlarida davom ettiradilar.

Bu borada inobatga olish zarurki, talabalar oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlim oʻquv muassasalarida oʻqitadigan kasb mutaxassisliklari toʻgʻrisidagi asosiy muammolar “oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimidagi tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklari tasniflagichi”da oʻz ifodasini topgan. (Abdulla Qodiriy nomli Halq meros nashriyoti) Toshkent 2002y.

Unda taʼkidlashi boʻyicha mazkur “Tasniflagich”ni toʻrt boʻlagi mavjud:

1. Tasniflagichni qoʻllash sohasi
2. Meʼyoriy hujjatlar
3. Taʼriflar.
4. Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimidagi tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklari tasniflagichiga oʻzgarishlari kiritish tartibi.

Ularning har birining taʼrifi quyidagicha:

1. Qoʻllanish sohasi:

1.1. Mazkur Tasniflagich oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi mutaxassislarini ish bilan taʼminlovchilar, oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimida davlat taʼlim standartlari, oʻquv rejalari, dasturlari va boshqa meʼyoriy hujjatlarni ishlab chiqishda foydalanish, oʻquv muassasalari mutaxassislari va ilmiy xodimlar uchun moʻljallangan.

1.2. Tasniflagich kasb-hunar kollejlari va boshqa taʼlim muassasalarining qaysi vazirlikka, tashkilotga qarashligidan va mulkchilik shaklidan qatʼiy nazar aynan qoʻllanilishi shart.

2. Meʼyoriy hujjatlar. Tasniflagich quyidagi standartlarga asoslangan:

Oʻz DST 1.02-92 Oʻzbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Asosiy qoidalar.

GOST 1.5-93. Davlatlararo standartlashtirish boʻyicha ish yuritish qoidalari. Standartlarning tuzilishi, bayon qilinishi, rasmiylashtirilishi va mazmuniga qoʻyiladigan umumiy talablar.

Oʻz DST 1.8-94. Oʻzbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Rahbariy hujjatlarni ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash, davlat roʻyxatidan oʻtkazish tartibi va tavsiyalar.

Oʻz DST 6.01-95. Oʻzbekiston Respublikasining texnik-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarini kodlashtirish va tas-niflashning yagona tizimi. Asosiy qoidalar.

Oʻz DST 1.9-95. Oʻzbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Soha standartlarini ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash va roʻyxatdan oʻtkazish tartibi.

Oʻz DST 6.01.1-95. Oʻzbekiston Respublikasi texnik-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni kodlashtirish va tas-niflashning yagona tizimi. Asosiy qoidalar.

Oʻz DST 6.01.2-95. Oʻzbekiston Respublikasi texnik-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni kodlashtirish va tasniflashning yagona tizimi. Tasniflagichlarni ishlab chiqish va yuritish tartibi.

3. Taʼriflar. Mazkur standartda quyidagi atamalar qoʻllanilgan:

3.1. Tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichi (TYKIUT)- oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi oʻquv muassasalarida

kichik mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va mutaxassisliklarning tizimlashtirilgan ro'yxati.

3.2. Kichik mutaxassis- bu ta'lim dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilariga beriladigan malaka darajasidir.

Kichik mutaxassis:

- tegishli ijtimoiy ishlab-chiqarish sohasida uning unumli faoliyat ko'rsata olishini ta'minlaydigan nazariy va amaliy bilimlar majmuasiga, kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega;

- mazkur jamiyatda o'zining muvaffaqiyatli hayot darajasini ta'minlaydigan umumiy va kasbiy madaniyatga, ijtimoiy ahamiyatli xususiyatlarga va shaxsiy sifatlarga ega.

3.3. Malaka - xodimning kasbiy tayyorgarligi darajasi, undagi ma'lum ishni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarning mavjudligi.

Xodimning malakasini belgilovchi ko'rsatgich bo'lib, kategoriya yoki diplomning mavjudligi hisoblanadi.

3.4. Kasbiy faoliyat sohasi (KFS)- kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning qo'llanish doirasidir, uning nomlanishi iqtisodiy sohalari nomlari bilan moslashtiriladi.

3.5. O'MKHT ta'lim muassasalaridagi tayyorlov yo'nalishlari- aniq kasbiy faoliyat sohasida mutaxassislarga kasbiy ta'lim berish doirasidir. Mutaxassislarning kasbiy faoliyatining aniq sohasi bo'yicha tayyorlov yo'nalishlarining nomi mehnat faoliyatining mazmuni va xususiyati orqali aniqlanadi.

3.6. Kasb - maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasini, amaliy ko'nikma va malakalarni egallagan, unga jismoniy imkoniyat, a³liy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta'minlovchi insoniy mehnat faoliyatining (mashg'ulotining) turidir.

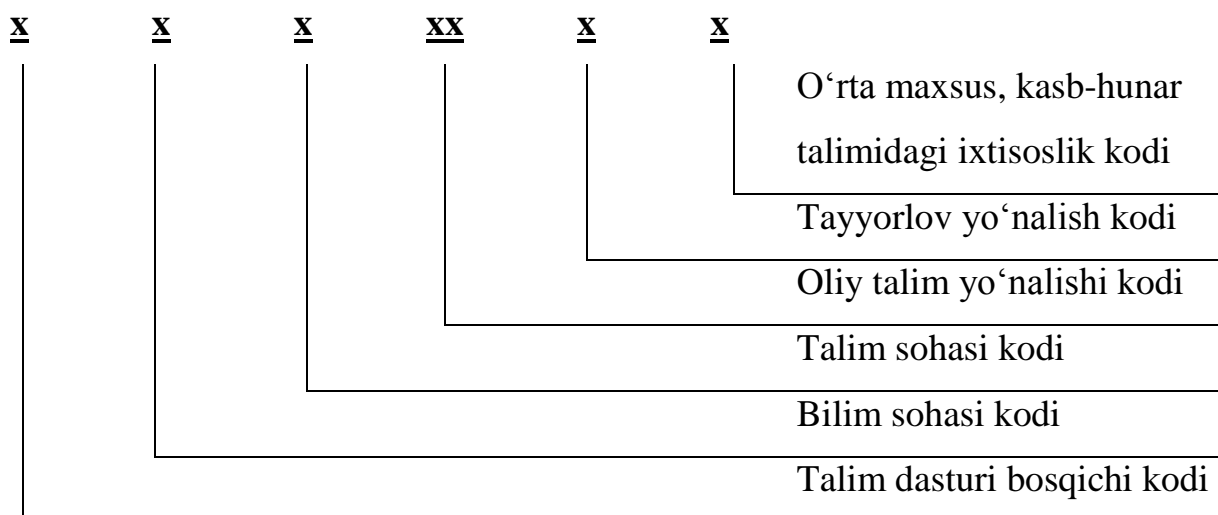
3.7. Ixtisoslik - birorta kasb doirasida ma'lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va ish tajribalari bilan erishilgan zaruriy bilimlar, ko'nikma va malakalar majmuasi.

3.8. O'MKHT tayyorlov yo'nalishlari va ixtisosliklar kodi - kasbiy faoliyat sohasiga muvofiq kasblar va mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari ixtisoslashtirilgan ro'yxatining raqamli belgisidir.

Tasniflagichda sakkizta bilim sohasi nazarda tutilgan:

1. Ta'lim;
2. Gumanitar fanlar va san'at;
3. Ijtimoiy fanlar, biznes va huquq;
4. Fan;
5. Muhandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari;
6. Qishloq xo'jaligi;
7. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot;
8. Xizmatlar.

Tasniflagichda ta'lim bosqichlari, bilim va ta'lim sohalari, tayyorlov yo'nalishlari va ixtisosliklar ettita raqamli kod bilan belgilanadi. Ta'limning xalqaro klassifikatsiyasiga binoan ta'lim bosqichi - o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi 3-raqami bilan belgilangan. Masalan: 3144610, 3210210, 3380110 va boshqalar.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi kodlarida:

Birinchi raqam - taʼlim dasturi bosqichi kodi;

Ikkinchi raqam - bilim sohasi kodi;

Uchinchi raqam - taʼlim sohasi kodi;

Toʻrtinchi va beshinchi raqamlar — tayyorlov yoʻnalishi kodi;

Oltinchi va ettinchi raqamlar - ixtisosliklar kodi.

Uzluksiz taʼlim tizimidagi oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi va oliy taʼlim (bakalavriat)da uzviylikni taʼminlash maqsadida Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimidagi tayyorlov yoʻnalishlari, kodlari oliy taʼlimining bakalavriat taʼlim yoʻnalishlari kodlariga moslashtirilgan.

4 Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimidagi tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar Tasniflagichiga oʻzgartirishlar kiritish tartibi

4.1. Mazkur tasniflagich tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarning asos boʻluvchi roʻyxati boʻlib, u qoʻshimchalar va oʻzgartirishlar kiritish uchun ochiqdir.

4.2. Tasniflagichga oʻzgartirishlar va qoʻshimchalar kiritishga oid takliflar Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi markaziga takdim etiladi.

4.3. Tasniflagichga oʻzgartirishlar va qoʻshimchalar kiritish Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi markazi tomonidan amalga oshiriladi

Izoh. -1.Tasniflagichdagi tayyorlov yoʻnalishlarida 3 va undan ortiq ixtisosliklar koʻrsatilgan boʻlsa, mahalliy shart-sharoitlarni va kadrlarga boʻlgan extiyojlarni hisobga olib 2 yoki 3 ta ixtisoslik uchun alohida oʻquv reja tuzish maqsadga muvofiq.

2. Oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimidagi tayyorlov (taʼlim) yoʻnalishlari va ixtisosliklari tasniflagichlari har bir soha boʻyicha quyidagi shaklda taʼrifini topishi maqsadga muvofiq.

O‘rta maxsus, kasb hunar ta’limidagi tayyorlov (ta’lim) yo‘nalishlari va ixtisosliklari tasniflagichlar

Oliy ta’lim yo‘nalishlari (bakalavriyat): O‘MKHT yo‘nalishlari nomi	Oliy ta’lim (Bakalavriyat) kodlari	O‘MKHT tayyorlov yo‘nalishlari kodlari	T.X.S. T bo‘yicha kod	Ixtisosliklar	Ixtisoslik kodi	Kasbi
---	------------------------------------	--	-----------------------	---------------	-----------------	-------

Tasniflagichdagi ta’lim-yo‘nalishlari va ixtisosliklari har bir soha bo‘yicha quyidagi tartibda ifodalanishi lozim. Sohalar joylashgan tarkibi quyidagicha.

Ta’lim sohalari- 100000-(kodi):

O‘qituvchilar, tarbiyachilar, to‘g‘arak ishlari rahbarlari va tashkilotchilarni tayyorlash — 140000

Gumanitar fanlar va san’at - 200000

San’at-210000

Ijtimoiy fanlar, biznes va huquq – 300000

Jurnalistika va axborot – 320000

Biznes va boshqaruv – 340000

Huquq- 380000

Fan - 400000

Muhandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari - 500000

Muxandislik va muhandislik ishi – 520000

Ishlab chiqarish va qayta ishlash tarmoqlari – 540000

Arxitektura va qurilish – 580000

Qishloq xo‘jaligi – 600000

Qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi – 620000

Veterinariya – 640000

Sogʻliqni saqlash va ijtimoiy taʼminot – 700000

Sogʻliqni saqlash – 720000

Ijtimoiy taʼminot – 760000

Xizmatlar – 800000

Xizmat koʻrsatish sohasi – 810000

Transport – 840000

Atrof muhit muhofazasi – 850000

Hayotiy faoliyat xavfsizligi – 860000

Har sohaning tasniflagichlari boʻyicha 30-40 ixtisosliklar, kasblar toʻ2risida maʼlumotlar mavjud. Ularga tegishli maʼlumotlar asosan kasblarga xos dastur va u bilan bogʻlangan axborot boʻlish kerak. Ular quyidagicha:

Misol: sanoat sohasining avtomobilsozlik tarmogʻining kasb ixtisosliklar boʻyicha axborotlar:

14. Avtomobil kuzovini yigʻish boʻyicha usta kasbiga xos sanoat robotlari operatorini oʻqitishga oid asoslari:

a) Ixtisosliklar:

- Tunukachi
- Payvandchi
- Sanoat robotlari operatori

b) Oʻqitish asoslarida:

- Oʻquv rejasini taʼriflash
- DTS lari
- Dasturni - tahlil etib yoritish
- SHakl va metodlar
- Moddiy texnika baza va hokazo

v) Mavzuga doir erkin holatda amaliy ishni tanlab, uni tayyorlash texnologik xaritasini vatmanda ishlab chiqish va unda foydalanishni taʼriflash.

Mazkur tasodifiy qisqa-qisqa ma'lumotlardan ravshan bo'lmoqdaki o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimida tayyorlanayotgan kadrlar 15-20 yilda tayyorlanayotgandan keskin o'zgargan.

Bu borada ma'lumki, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi mazmunida maktabdagi mehnat ta'limi mazmunidagi uzviylik va kasbga yo'naltirilgan ta'minlashning didaktik asoslari hamda integratsiyasi maktab va kollej bitiruvchilarini kasbni tanlashni o'rganish unga moslashishi bog'liq.

Bu borada tarixga murojat etsak ham insoniyat jamiyati yangi asr, yangi uch ming yillikning ilk onlarida yashamo³da. Bu davr o'tgan davrlardan o'zining tezkorligi, muammolarga boyligi, ularning echimlari turli—tumanligi bilan farqlanadi. Bu asrda globallashtirish va informatsiyalashtirish keng o'rin olmo³da, Ana shu ikki termin hayotimizda sodir bo'ladigan har bir voqeaga ta'sir qilmay iloji yo'q.

Prezidentimizning bevosita rahnamoliklarida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida ta'lim strategiyasi aniqlandi. Umr shunday tez o'tmoqdaki, ushbu dasturning birinchi bos³ichi ham tugash arafasida. Qisqa muddatda mamlakatimizda ta'lim sohasida olamshumul o'zgarishlar sodir bo'ldi. Zotan yosh davlatimiz ravnaqi va kelajagi bizning farzandlarimiz zukkoligiga, ishbilarmonligiga, vatanparvarligiga tinmay mehnat qilishlariga bog'liq.

Islom Karimov «kadrlarni puxtaroq qilib tayyorlamasdan, ularning qadriga etmasdan ularga ishonmasdan va qo'llab-quvvatlamasdan, o'ylaymanki, biron bir sohada ahvolni hech qanaqa tarzda o'zgartirib bo'lmaydi», — degan edilar.

Hozir mamlakatimizda 1200 ta yangi turdagi ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning ilk qaldirg'ochlari hayotga yo'llanma oldilar. Ushbu ta'lim muassasalari qurilishi, jihozlari va hokazolar uchun bir necha milliard mablag' sarflandi.

Ta'lim uchun yo'naltirilgan mablaglar oldin biz o'ylaganimiz singari sarf-xarajat emas, balki yangicha tafakkurga ko'ra investitsiya hisoblanadi. Bu investitsiya faqat iqtisodiy xarakterga ega bo'lmasdan, unga ekvivalent ravishda ijtimoiy xarakterga ham ega.

Er yuzida sodir bo'layotgan voqealar chuqur tahlil qilinganda shunday xulosaga kelish mumkinki, inson hayotini mukammallashtirish, yaxshilash faqat ta'lim tizimini muqobil tashkil qilish bilan belgilanadi. YUNESKO bosh direktori «Ta'lim qashshoqlik bilan eng samarali kurash vositasidir» — deb bejiz aytmagan. Insoniyat jamiyati o'zining taraqqiyoti davrida bir qancha muammolarga duch keladi. Masalan, atrof—muhitni himoya qilish, savodsizlikka qarshi kurashish va insonlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratish. Ayni shu muammolarni hal qilishda texnikaviy va kasb-hunar ta'limi hal qiluvchi rol o'ynaydi. SHu bois, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi o'z vaqtida kelajagimizni belgilaydigan muhim tarixiy hujjat ekanligi yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

Kasb—hunar ta'limiga jahon umid bilan boqmoqda. Misol uchun Seul shahrida o'tkazilgan texnika va kasb—hunar ta'limi bo'yicha Ikkinchi xalqaro kongressda Koreya Bosh vazirining yangi tizimni baholash borasida aytgan quyidagi muhim fikrini keltirish mumkin, ya'ni XXI asrda rivojlanish quyidagi xarakterli xususiyatlarga ega bo'ladi: rivojlanish revolyusion emas, evolyusion xarakterga ega; inson hayoti ravnaqiga yo'naltirilgan; rivojlanish turg'un ekologik xavfsizlikka qaratilgan; tinch yashash madaniyati; iqtisodiy qayta yangilanish; barcha insoniyat bunga qatnashuvi; insonlarga ko'proq imkoniyatlar berish; yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va uni nazorat qilish; tadbirkorlikning yangi shakllari va o'z—o'zini ta'minlash; uzluksiz va mustaqil ta'lim.

SHu fikrlarni amalga oshirishda uzluksiz ta'limning ahamiyati katta. Ayniqsa, kasb—hunar ta'limining bu borada o'ziga xos o'rni bor. CHunki, inson hayotining ravnaq, madaniyati insondagi yashirin imkoniyatlar, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, tadbirkorlik voyaga etib kelayotgan yoshlarimizning hayotda faol ishtirokiga borliq. Bunda mamlakatimizda tashkil qilingan yangi ta'lim tizimi akademik litsey va kasb—hunar kollejlari bitiruvchilari hayotimiz tarzini yaxshilashda o'z hissalarini qo'shadilar. CHunki, ayni shu avlod bugungi globallashtirish va informatsiyalashuv davri talabiga javob beradigan ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya olmoqdalar.

Xullas, jamiyat taraqqiyoti uning iqtisodiy muammolari qatorida ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Bu muammolar faqat inson omiliga e'tibor qilinsagina birma—bir echiladi. Inson omili esa uning madaniyati, bilimdonligi, tadbirkorligi, vatanparvarligi, iste'dodini mamlakat ichki va tashqi muammolarni echishga qaratilganligi, tarbiyasining mukammalligi va boshqalarga bog'liq. Komillik ta'lim va tarbiya, halol mehnat tufayli ro'yobga chiqadi. Bu borada Kadrlar tayyorlash milliy dasturida kursatilgan yo'l—yo'riqlarni uzluksiz ta'limning asosiy bo'linlaridan biri o'rta maxsus, kasb—hunar ta'limining rivoji insoniyat hayot muammolarini echishida va kelajagimiz ravnaqi uchun xizmat qilishiga imonim komil.

SHuni ham inobatga olish zarurki, kasb-hunar ta'limi mazmunida uzviylikni ta'minlash muammolar mavjud. o'tish davrini o'ziga qamrab olgan bo'lsa, ikkinchi bosqichning (2001- 2005yil) oxirida milliy dasturda belgilangan vazifalarni to'liq amalga oshirishga erishish va unga tegishli o'zgartishlar kiritish mo'ljallangan bo'lib, uchinchi bosqichda (2005 yildan keyin) kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish jarayoni amalga oshiriladi.

Milliy dastur qabul qilingandan keyin o'tgan davr mobaynida unda belgilangan vazifalarni hayotga tadbiq etish borasida muayyan ishlar bajarildi. Jumladan, uzluksiz ta'lim tizimining hamma toifalaridagi o'quv muassasalari (umumiy o'rta maktab, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, malaka oshirish va qayta tayyorlash) o'quv jarayoniga davlat ta'lim standartlari, davlat talablari, o'quv rejalar, o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, ma'ruza matnlari tadbiq etildi va xalq xo'jaligining hamma sohalari uchun raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga, ayniqsa, ta'lim mazmunini takomillashtirishga, ta'lim tarbiya jarayoniga yangi pedagogik va informatsion texnologiyalarni joriy etishga asosiy e'tibor qaratildi.

O'tgan davrda O'rta maxsus, kasb—hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun 170 dan ortiq tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha davlat va tarmoq standartlari, o'quv rejalar va dasturlar ishlab chiqildi, ular o'z navbatida tajriba—sinovdan o'tildi.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimidagi yangi oʻquv muassasalari boʻlgan kasb—hunar kollejlari va akademik litseylar oʻz oldiga qoʻyilgan maqsadlari bilan bir—biridan maʼlum maʼnoda farq qiladi. Agar, akademik litseylar oʻquvchilarning qizqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishini, chuqurlashtirilgan, ixtisoslashtirilgan holda oʻqitishini taʼminlasa va iqtidorli, isteʼdodli bolalarni tarbiyalashga xizmat qilsa, kasb-hunar kollejlari esa oʻquvchilarning kasb—hunarga moyilligi, layoqatlarini, bilim va koʻnikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar tayyorlov yoʻnalishlari boʻyicha bir yoki bir necha zamonaviy ixtisoslik egallash imkonini beradi.

SHuni alohida taʼkidlash kerakki, yangidan tashkil etilayotgan va faoliyat koʻrsatayotgan kasb-hunar kollejlari oldingi va hozirgi kunda ishchi mutaxassislar tayyorlayotgan hunar texnika bilim yurtlari, biznes maktablari, texnikumlardan ham mazmunan, ham shaklan tubdan farq qiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablarini amalga oshirish uchun, oʻquv-tarbiyaviy tizimning asosiy komponentlarida uzviylikni taʼminlashga erishish zarur. CHunki, yuqori malakali ishlab-chiqarish mutaxassislarini tayyorlash, talabalar tomonidan oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi fanlarining ilmiy asoslarini chuqur oʻzlashtirishni, zarur boʻlgan darajada bilim, koʻnikma va malakalarga ega boʻlishni talab etadi. Bular oʻz navbatida umumtaʼlim, umumkasbiy va maxsus fanlarni turli bosqichlarda oʻqitishda uzviylik va izchillikning taʼminlanishini taqozo etadi.

Uzviylik bu didaktik prinsip boʻlib, u taʼlim mazmunini ifodalovchi oʻquv rejalar, dasturlar, darsliklarda oʻquv materiallarining bir-biri bilan mantiqiy boʻlanish boʻlishini, oldin oʻzlashtirgan bilimlarga tayangan holda keyingilarini oʻzlashtirishga tayyorlashni, oʻquvchilarda taʼlimning har bir bosqichida maʼlum darajada bilim, koʻnikma va malakalarni shakllantirishni taʼminlashni talab qiluvchi prinsipdir.

Uzviylik murakkab pedagogik, psixologik muammo boʻlib, buni hal etish yangi dasturlar, darsliklar yaratishda, taʼlim samaradorligini oshirishda muxim

vositadir. SHuning uchun ham umumta'lim, umumkasbiy va maxsus fanlar bo'yicha yangi dasturlar, darsliklar mazmunini shakllantirishda uzviylik prinsipiga amal qilish kerak. Buning uchun esa eng avvalo, uzviylikni amalga oshirish ob'ektlari bo'lib nimalar hisoblanadi, degan savolga javob topish darkor.

Uzviylikni ta'minlash uchun avvalambor uzviylikning ichki va tashqi bo'lanishlarini e'tiborga olish kerak. YA'ni: ichki bog'lanish — o'quv rejalaridagi fanlararo bog'lanish (bloklar, davra, turkumlar); fanlar o'quv materiallari (bo'limlar, mavzular, mavzuchalar) orasidagi bog'lanshi;

tashqi borlanish — ta'lim bosqichlaridagi (umum ta'lim, o'rta maxsus, kasb —hunar ta'limi va oliy ta'lim, boshqalar) borlanish; tasniflagichlar (o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim) orasidagi bog'lanish; me'yoriy hujjatlar orasidagi bog'lanshi; laboratoriyalar, moddiy texnika bazasi, o'qitish vositalari bo'yicha bo'lanishlar.

Hozirgi kunda kasb— hunar kollejarida tajriba-sinovdan, o'tgan umumta'lim fanlari va umumkasbiy fanlari o'quv dasturlari umumta'lim maktablari va keyingi pog'onada turgan oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlari bilan o'zaro mutanosiblikda bo'lib, ta'limning uzviylik va izchillik prinsipiga amal qilgan holda tuzilgan. YA'ni, ularda ichki bog'lanishlar ma'lum darajada amalga oshirilgan.

Ma'lumki, darslik o'zuvchilar o'zlashtirishilari shart bo'lgan, dasturda belgilab berilgan bilimlar tizimi va hajmini, bilimlarni dasturga mos holda o'rganish mantiqi va ketma— ketligini belgilaydi. Unda o'quvchilar o'rganadigan hamma dalillar, qoida, tushuncha va nazariy ma'lumotlar bayon qilinadi.

Uning mazmuni ijtimoiy va ilmiy—texnik taraqqiyotning hozirgi talablariga javob berishga, o'quvchilarning fan asoslari bo'yicha chuqur va puxta bilim olishlarini ta'minlashi lozim. SHuning uchun har bir fan bo'yicha tasdiqlangan dasturlar asosida yaratilishi lozim bo'lgan yangi zamonaviy darsliklarda uzviylik prinsipini ta'minlash uchun quyidagilarga e'tibor berish lozimdir:

- darslik mazmunida mazkur fanni va uning ayrim mavzularini o'rganish dasturda ajratilgan vaqtga mos kelishi, o'quvchilar tegishli mavzu va bilimlarni ongli o'zlashtirishlari uchun sarflanadigan vaqtni hisobga olinishi;

- darslik mazmuni dasturga muvofiq ravishda yoritilishi, me'yorlangan bilimlarning puxta o'zlashuvini ta'minlashi, shu bilan birga iqtidorli yoshlarga qo'shimcha mustaqil bilimlarni egallashlari uchun ma'lumotlar berishi;
- darslikda turdosh fanlar «bo'yicha berilayotgan barcha xulosalar bir-birini to'ldirib boyitishi tabiat, jamiyat va ong to'g'risidagi qarashlarning yaxlit tizimini tashkil etishi;
- darslik orqali o'quvchilarning bir fanni o'rganishda xosil qiladigan ko'nikma va malakalar ikkinchi fanni o'rganishda yordam berishi uchun zamin yaratilishi va boshqalar;
- darslikda qo'llaniladigan atamalar, tushunchalarning ta'riflari, qonun-qoidalarining ifodalari, hodisalarning izohlari fanda va amalda qabul qilingan izohlarga mos tarzda bayon etilishi;
- hozirgi zamon darsligi bilimni o'zlashtirishga qaratilgan savollar, testlar bilan ta'minlangan bo'lishi, har bir bob uchun qo'shimcha ma'lumotlar manbalari ro'yxatlari keltirishi lozim;
- darsliklarda ta'lim turlariga mos ta'limi mazmunini yoritilishida xalqaro tajribalar hisobga olinganligi maqsadga muvofiqdir.

Muayyan fan bo'yicha o'quvchilar foydalanishi uchun mo'ljallangan ta'limning didaktik vositalari tizimi o'quv majmua deb ataladi. Darslik o'quv metodik majmua tarkibiga kiradi va unda etakchi o'rinni egallaydi, shuning uchun ham o'qitish vositalari va metodik qullanmalarning butun tizimi darslik mazmuniga va tuzilmasiga to'la mos kelishi ham uzviylik prinsipni ta'minlashda muhim, o'rin egallaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimidagi o'rta maxsus, kasb—hunar ta'limi va oliy ta'lim (bakalavriat)da uzviylikni ta'minlash maqsadida o'rta maxsus, kasb—hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklar kodida oliy ta'lim bakalavriat tayyorlov yunalishlari, kodini ham keltirish lozim. Bu o'z navbatida kelajakda o'z sohasi bo'yicha oliy ta'limda bilimini oshirmoqchi bo'lgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarini tamomlagan mutaxassislariga yo'llanma bo'lish vazifasini o'taydi.

2-§. Kasbga yo‘naltirishga oid mashg‘ulotlari va turli madaniy umumiy tadbirlar o‘tkazish

O‘quvchilarni ishlab chiqarish, mehnat turlari, kasb ta’limi tizimi bilan tanishtirishning muhim shakli ekskursiyadir. O‘qituvchi ekskursiyalar o‘tkazishni oldindan rejalashtirishi, ekskursiyalar vaqtida o‘quvchilar e’tibor berishi lozim bo‘lgan konkret topshiriqlar tizimini savollar shaklida ishlab chiqishi kerak. Bu savollar ishchi va mutaxassislar mehnatining mazmuniga, ish o‘rinlarini tashkil etishga, mehnat sharoitlariga, kasbning shaxsga qo‘yadigan talablariga, kasbiy o‘sish va xokozolarga taalluqli bo‘ladi.

Ekskursiya korxonada faoliyatiga xalal bermasligi va ta’limiy jihatdan maksimal darajada samarali bo‘lishi uchun o‘quvchilarni sexlar, ish uchastkalariga (4-5 kishi) guruhlariga bo‘lib olib kirish maqsadga muvofiqdir. Ekskursiyalarni o‘tkazishga korxonada vakillari, ishlab chiqarishning yosh ilg‘orlari va boshqalarni jalb qilish tavsiya qilinadi. Ular o‘qituvchiga ekskursiyada guruppalarni almashtirishning aniq grafigini tuzishda yordam berishlari mumkin.

SHuningdek akademik litsey va kasb-xunar kollejlari ekskursiyalarni rejalashtirishda ular o‘quvchilarga kelgusidagi kasblarni tanlashda yordam berishini hisobga olish mumkin.

Ishlab chiqarishda kasbga yo‘naltirish ekskursiyalarini masalan, quyidagi talablar bo‘yicha o‘tkazish mumkin:

"Xalq xo‘jaligi kasblari, ularning klassifikatsiyasi", -maktabga yaqin korxonadagi kasblar bilan tanishi;

"Salomatlik va kasb tanlash", -o‘quvchilarning ish kunini uzunligi, ish kuni mobaynida mehnat rejimini realizatsiya qilish, chang, shovqin, titrashga qarshi kurash tadbirlari, ishchining kiyimlariga quyiladigan talablar va xokazolar haqida ma’lumotlarni to‘plash.

Ekskursiya jarayonida o‘quvchilar respublikamiz mehnatkashlarining hayoti, axloqiy sifatleri haqida muayyan bilimlarga ega bo‘ladilar.

Ishlab chiqarish korxonalariga uyushtirilgan o'quv ekskursiyalarini taxminiy vazifalari va mazmuni quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Ekskursiyaning tarbiyaviy vazifalari.

-odamning mehnati natijalariga xurmatni, ularga avaylab munosabatda bo'lishini tarbiyalash;

-jamo'a, yakka tartibdagi, pudrat, ijara usulida bajariladigan mehnatning afzalligini ko'rsatish;

-o'z shahri (qishlog'i) kishilariga xurmatni tarbiyalash;

-hozirgi davrdagi mehnatning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi tasavvurni shakllantirish;

-mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni zarurligini ko'rsatish;

-mehnat axliga xurmatni tarbiyalash, notanish kasblarga e'tiborni jalb qilish, mehnat madaniyatini ko'rsatish.

2. Ekskursiyaning asosiy mazmuni.

-keng iste'mol bo'yumlarini ishlab chiqarish bilan tanishish. O'quvchilarga kerak bo'ladigan kitob, maktab formalari va xokazolarni tayyorlash uchun qanchalik ko'p mehnat, texnika va odam kerak bo'lishini ko'rsatish;

-zavod va daladagi barcha ish jarayonlarining o'zaro bog'liqligini mehnatning jamoa xarakterini, mehnat an'analarini ko'rsatish;

-mehnat mahorati bilan eng yaxshi ko'rsatgichlar, ilg'or kishilar mehnati bilan tanishtirish;

-asosiy ixtirolar va mehnatni takomillashtirishni ko'rsatish, odamlar bilan tanishtirish;

-kasbga qiziqish o'yg'otish.

O'quv yurtlari akademik litsey va kasb - xunar kollejlari tashkil etiladigan ekskursiyalar quyidagicha bo'lishi mumkin:

Kirish suhbatida o'quvchilarni kasb-xunar kolleji (akademik litsey) ning tarixi, o'quv jarayonining xususiyatlari ta'limning ixtisosliklari, o'quvchilarni ixtisoslar bo'yicha taqsimlash tartibi bilan, malaka berish qoidalari bilan qisqacha

tanishtirish maqsadga muvofiqdir. O‘quvchilar oldiga ekskursiya oxirida javob beriladigan quyidagi savollar quyiladi:

- kasb - xunar kollejida qaysi ixtisosliklar bo‘yicha ta’lim beriladi?
- kasb - xunar kollejlardagi ta’limning maqsadi nima?
- qanday korxonalar kasb-xunar kolledji uchun ba’za korxonalar hisoblanadi?
- o‘quvchilarning ishlab chiqarish amaliyoti qaerda o‘tadi?
- ta’lim ixtisoslari bo‘yicha taqsimot qanday amalga oshiriladi?

Obzor ekskursiya vaqtida o‘quvchilar o‘quv korxonalarini va ustaxonalarni, ulardagi asbob uskunalarni, texnik ijodkorlik to‘garaklari ishlaydigan xonalarni, o‘quvchilar yasagan buyumlar ko‘rgazmasini ko‘zdan kechiradilar, o‘qituvchilar va ishlab-chiqarish ta’limi ustalari bilan tanishadilar.

Ekskursiyani yakunlashda berilgan savollar bo‘yicha o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkaziladi; so‘rash (ogzaki yoki yozma) natijalari bo‘yicha o‘quvchilarning dastlabki kasbiy qiziqishlari belgilanadi.

O‘quvchilarga amaliy tanishish uchun tavsiya etiladigan ixtisoslarning umumiy soni turlicha bo‘lishi mumkin (kasb xunar kolleji yoki akademik litsey ixtisoslarining nomeklaturasiga, o‘smirlar qiziqishlarining xususiyatlariga, mahalliy ishlab chiqarish muxiti va xokazolarga bog‘liq holda). Lekin uchtadan kam bo‘lmasligi kerak. Quyida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish maqsadida o‘tkaziladigan ekskursiyalardan namunalar keltiramiz.

I. Kasb-xunar kollejiga ekskursiya o‘tkazish.

Maqsad. O‘quvchilarni kasb xunar kollejida kasb egallashning xususiyatlari, bilim yurtida o‘rgatiladigan kasblar bilan chuqur tanishtirish.

Ekskursiyaga tayyorlanish. Ekskursiya konkret kasb-xunar kollejlari va kasbga qiziqadigan sinflar uchun ham, o‘quvchilarning ayrim guruhi uchun ham o‘tkazilishi mumkin. O‘qituvchi oldin kasb-xunar kollejiga boradi va ma’muriyat bilan birga ekskursiya rejasini ishlab chiqadi, o‘qituvchi guruhlarining harakat mashg‘ulotini, kirish suhbatining mazmunini, kasbga doir ma’lumot berishning ko‘rsatmali vositalardan foydalanishni belgilaydi. Ekskursiyadan oldin

o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda, o‘quvchilarga ekskursiya maqsadini tushuntiradi va bilim yurtiga boradigan o‘quvchilar guruhini tuzadi. SHu bilan birga o‘quvchilarni ekskursiyadan so‘ng javob qaytariladigan quyidagi savollar bilan tanishtiradi:

Kasb xunar kollejida qanday kasblar bo‘yicha ta’lim beriladi?

Kasb xunar kollejiga qabul qilish shartlari qanday?

O‘quvchilarning o‘quv va mehnat faoliyati rejimi qanday?

Kasb xunar kollejining o‘quvchilariga va bitiruvchilariga qanday imtiyozlar beriladi?

Mazkur bilim yurtini bitirganlar qaysi korxonalarda ishlaydilar?

Ularni keyingi kasbiy kamolat yo‘llari qanday?

Ekskursiyaning borishi:

1. Kirish suhbat. Ekursivod malakali ishchilar tayyorlashda kasb-xunar ta’limi tizimini roli haqida, bilim yurtining tarixi, an’-nalari, uni bitirganlarni mehnatdagi yutuqlari, o‘quvchilarni nazariy va amaliy tayyorgarligi mazmuni, ularning dam olishi va to‘garak ishlarini tashkil etish to‘g‘risida so‘zlab beradi.

2. Kasb-xunar kollejining o‘quv kabinetlari, laboratoriya va ustaxonalari, bilim yurti o‘quvchilari ta’lim va ishlab chiqarish praktikasi jarayonida tayyorlagan maxsulot turlarini ko‘rish.

3. Kasb-xunar kolleji o‘quvchilari bilan bilim yurti haqida va ular o‘rganayotgan kasb to‘g‘risida suhbatlar. Bilim yurti haqidagi bukletlarni, ochiq eshik kunlariga taklifnomalarni tarqatish.

4. Ekskursiyani yakunlash. Ekskursiya oldidan berilgan savollar bo‘yicha suhbat. O‘quvchilar o‘y vazifasi sifatida ekskursiya to‘g‘risida yozma hisobot tayyorlashlari lozim.

II. Maktab yaqinidagi korxonaga ekskursiya o‘tkazish.

Ekskursiya ob’ekti sifatida korxonaning yigiruv sexi, ta’mirlesh ustaxonasi, avtoxo‘jaligi, mexanizatsiyalashtirilgan fermasi, qishloq xo‘jalik mashinalari parki va xokazolar olinishi mumkin.

Maqsad. O'quvchilarni maktabga yaqin korxonada "Odam-texnika" tipidagi kasblarning talablari bilan tanishtirish. Professiogrammalar tuzish uchun ana shu tipdagi kasblar bo'yicha mehnat mazmunini ko'zlash.

Ekskursiyaga tayyorlanish. O'qituvchi ekskursiya ob'ektini sinchiklab o'rganadi. Korxonada xodimlari bilan ekskursiyani o'tkazish tartibini kelishib oladi va o'quvchilar mehnat faoliyatini kuzatadigan ishchilarni ajratish to'g'risida kelishib oladi. Ekskursiyadan oldin o'tkaziladigan mashg'ulotlardan biri o'quvchilarga bo'lajak ekskursiyani maqsadi va rejasini ma'lum qiladi, professiogrammalarning mazmuni bilan o'quv qo'llanmasi bo'yicha mustaqil tanishib chiqish topshirig'i beriladi.

O'quvchilarga ekskursiya natijasida javob berishlari lozim bo'lgan savollarni yozib olish tavsiya etiladi:

Sexda qaysi kasblar bo'yicha mutaxassislar ishlaydi?

U kasblardagi ishchilarni mehnat mazmuni va sharoiti qanday?

Ular ishni bajarishida qanday mehnat vositalaridan foydalanadilar, mazkur kasblar ishlovchilarning umumiy va alohida qobiliyatlariga, salomatligiga qanday talablar ko'yadi?

Ekskursiya vaqtida o'zingiz tanishgan kasblardan birini, masalan, mexanika-yigiruv mashinalari chilangari kasbini ta'riflang.

Ekskursiyaning borishi.

1. Kirish suhbat va o'quvchilarga instruktaj berish. Ekskursivod sexdagi ishchilar mehnatining mazmuni, maqsadi, rejimi, ishlab chiqarishning mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish vositalari haqida so'zlab beradi: o'quvchilar diqqatini turli ixtisosdagi ishchilar kasb faoliyatining xususiyatiga qaratadi; ob'ektning ko'rish vaqtidagi mehnat xavfsizligi qoidalari bilan tanishtiradi.

2. Ob'ektning ko'rib chiqish. Sexdagi yigiruv ishlarining turlari bilan tanishish, mexanika-yigiruv ishlari chilangari bajaradigan usul va operatsiyalarni, uning mehnat sharoiti va mazmunini kuzatish. Ishchi bilan uning kasbi, bilim va malakasiga, salomatligiga, shaxsiy sifatlariga qo'yiladigan talablarni aniqlash maqsadida suhbat o'tkazish.

3. YAkunlash. Ekskursiya oldidan berilgan savollar bo'yicha o'quvchidan so'rash. Kasbning tafsilotini yozish uyga vazifa qilib beriladi. YUqorida qayd etilgan namunalar asosida ekskursiyalar tashkil qilinadi va ekskursiya jarayonida o'quvchilarda kasbga qiziqish hosil bo'lishiga erishish maqsad qilib qo'yiladi.

Uzluksiz boyib borayotgan milliy mehnat an'analari va respublika maktablari pedagogik jamoalarining tajribalarini hisobga olish tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning quyidagi shakllarini ham oydinlashtirish imkonini beradi:

-mexanizatorlar, paxtakorlar, chorvadorlar, cho'ponlar, yilqichilar, bog'bonlar, soxibkorlar, sabzovotchilar kunlari;

-an'anaviy milliy bayramlar navro'z, gullar bayrami, hosil bayrami, nozanda, sumalak va xokazolar.

-milliy mehnat an'analari, odatda marosimlar (masalan xashar).

Kasbga yo'llashda milliy an'analardan, boshqa metod va vositalar bilan birlikdagina samarali foydalanish mumkin. O'quvchilarning ishlab chiqarish brigadalarini, to'garak ishlari, xususan, o'zbeklar mehnatining eng an'anaviy turlarini o'rganish to'garaklari, mehnat bayramlari, taniqli kishilar bilan uchrashuvlar o'quvchilarni xalq an'analari ruxida tarbiyalash uchun keng imkoniyat ochadi. Masalan, "nonni e'zozlang" mavzusida o'tkaziladigan kecha katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'qituvchi bilan birgalikda non kombinatining ilg'orlarini mexmonga taklif qiladilar. Bu mexmonlar g'allakorlarning qiyin xayrli mehnati to'g'risida so'zlab beradilar, bolalarning kombinatdagi kasblar haqida bergan savollariga batafsil javob qaytaradilar. SHu maktabda o'qigan mehnat zarbdorlarining xiqoyasi juda qiziqarli bo'ladi. Mexmondan o'z kasbini qanday tanlagani so'ralganda, u 10 yil burun ishchi bo'lishga axd qilganini va bilim yurtiga o'qishga kirganini aytadi. Uning xiqoya qilishicha maktabni bitirgach, ko'p narsa unga g'ayrioddiy bo'lib ko'ringan. Kitob o'qish kino, teatr, muzeylarga borish uchun bo'sh vaqti bo'lishi yoki bo'lmasligi haqida o'ylagan. Lekin xadiksirashi bexuda bo'lib chikkan. O'quv yurtidagi kun tartibi hamma narsaga vaqt etadigan tarzda yo'lga qo'yilgan ekan. U ishchi iktisosligini egallash bilan birga umumiy ta'lim va nafosat tarbiyasi ham olgan,

sport bilan shug'ullangan. Xozir esa mamlakat uchun eng kerakli korxononon kombinatida ishlamokda.

Bolalarni o'quvchilar jamoasining an'analari ro'xida tarbiyalash ham sinfdan tashqari ishlarda katta ahamiyatga egadir. Maktablarda anchagina yaxshi an'analar mavjud. Bular birinchi ko'ng'iroq, oxirgi ko'ng'iroq, maktabning sobiq bitiruvchilari bilan uchrashuv va boshqa tadbirlari o'tkazishdir. So'ngi yillarda maktablarda mehnat an'analari ham keng tus olmoqda va ularni mustahkamlash juda ham muhimdir. O'quvchilarning turli qo'llanmalar tayyorlashi maktab xonalarini boyitishda yordam beradi. Ularning bog'lar va gulxonalarni barpo etishda ko'chalar va xiyobonlarni ko'kalamzorlashtirishda qatnashishlari sharaflig mehnat an'anasiga bo'lib qoldi. SHuningdek, jamoa xo'jaliklariga turli yumo'shlarni bajarishda ko'maklashish ham yaxshi mehnat an'anasiga aylandi. O'quvchilarning dexqonchilikdagi ijtimoiy foydali unumli mehnati juda katta tarbiyaviy axamiyatga molikdir.

Ijtimoiy foydali mehnatga alohida e'tibor berish kerak. O'quvchilar mehnat darslari uchun materiallar to'plash, makulatura, metall parchalari yig'ish, bolalar texnik ijodiyoti ko'rgazmalari uchun modellar va priborlar tayyorlash kabi ishlarda qatnashishlari, maktabni, uning buyumlarini, tuzatishda baholi qudrat yordam beradilar.

Murabbiylarning o'quvchilarni tarbiyalash soxasidagi eng muhim vazifasi o'g'il va qizlarda o'zlari tanlagan kasbga qiziqish va muxabbatni oshirish, ularni korxononon jamoasiga yaqinlashtirish orqali ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, o'quvchilarni korxononon mehnat an'analari bilan tanishtirish; ularda mehnatga mas'uliyatli munosabatni yanada takomillashtirish va xokazolardan iborat. Kasbga yo'naltirish to'garagining asosiy vazifasi o'quvchilarga o'zlarini shaxs sifatida anglashlarida, o'zlarining psixik xususiyatlarini tushunib olishlarida yordam berish; ularning e'tiborini kasb tanlash masalasiga qaratish, kasb tanlashni hayotdagi ahamiyatini yoritish; kasbni to'g'ri tanlash uchun, jamiyatga foyda keltirish uchun ma'naviy sifatlarni shakllantirish zarurligini ko'rsatishdir. Kasbga

yoʻnaltirish va toʻgarak vazifalari yuqorida zikr etilgan tarbiya jarayonlarida ham xal etilishi koʻzda tutiladi.

Oʻquvchilarga beriladigan ijodiy topshiriqlar (insholar, psixologik masala va vaziyatlar, referatlarni yoklash va boshqalar) ularda toʻgarak ishiga qiziqishni oshiradi.

Texnika toʻgaragidagi mashgʻulotlarda shahar va qishloq maktablarining oʻquvchilarida kasb korlikda qiziqishni tarkib toptirish shartlarining farqi yaqqol namoyon boʻladi. SHaharlik oʻquvchilar oʻzlarining texnikaga individual qiziqishlarini rivojlantirish imkoniyatiga egadirlar, yaʼni shaharda texnika toʻgaraklarining soni koʻpligidan tashqari, ularning har xil turlari ham mavjuddir.

SHuni nazarda tutib qishloq maktablarida ham aviomodelchilar, avtomodelchilar, elektrotexniklar va boshqa texnika toʻgaraklarini tashkil qilish kerak. Ularda oʻquvchilarning sanoat ishlab chiqarishi uchun zarur koʻniknalarni egallashga imkoniyat yaratish lozim. Bunda toʻgaraklar ishini maktabdan tashqari muassasalar va umumiy taʼlim maktablarining dasturi asosida olib borish mumkin.

Toʻgarak qatnashchilarining koʻpchiligi maktabni bitirgach ixtisosligiga muvofiq kasblarni ishonch bilan tanlaydilar.

Oʻquvchilarning ijtimoiy-foydali, unumli mehnatga masʼuliyatli munosabatini taʼminlaydigan motivlashtirish sohasining rivojlanishi muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun maktabning oila va ishlab chiqarish bilan aloqasini bevosita amalga oshiradigan sinf rahbarlarining maqsadga muvofiq faoliyati zarur. Xususan sinf rahbari har bir oʻquvchiga, uning oilasiga tushuntirish ishlarini olib borib, oilaning tarbiyaviy ishlarini yoʻlga soladi. Mehnat tarbiyasining har qanday, hatto, eng mukammal sistemasida ham bolalarning kelajakdagi taqdiri ota-onalarini xayajonlantirmay qolmaydi. Ota-onalar taʼsirining oqilona va koʻchli boʻlishini taʼminlash sinf rahbarining muhim vazifasidir. Boʻsh vaqtni tashkil qilish esa oʻquvchilarning kasbga qiziqtirish va moyilligini yanada rivojlantirishga yordam berishi kerak.

Ota-onalar oiladagi mehnat tarbiyasining mazmuni haqida umumiy bilimlarga ega boʻlmasalarda, koʻpincha uni tashkil qilishda ancha qiyinchiliklarga

duch keladilar, tarbiyaning yoʻllari va usullarini bilmaydilar. Ular odatda bolalarni tarbiyalashning umumiy yoʻl va usullaridan foydalanadilar. Usul va yoʻllarning mehnat faoliyati motivlarini rivojlantirish jihatdan eng samaralilarini ajratish lozim.

Bu usullar uch guruhga boʻlinadi: kasb-kor bilimlari berish usullari, kasb-kor yoʻnalishini aniqlash usullari, oʻquvchilarni kelgusidagi mehnatga amaliy ravishda tayyorlash usullari.

Kasb-korlik bilimlarini berish usullariga: kasblar boʻyicha tanishuv suhbatlari, birgalikda mehnatkashlar haqidagi, mehnat faoliyatining har xil turlari haqidagi, turli kasb egalari haqida kitoblarni oʻqish, kinofilmlarni koʻrish va muxokama qilish; bolalar bilan birga ularning ota-onalari ishlaydigan korxonalar, tashkilot, jamoa xoʻjaliklari, fermalar va shu kabilarni kuzatish ustaxonalariga borish va boshqa tadbirlar kiradi.

Kasb-kor yoʻnalishini aniqlash usullariga: oʻquvchilarning amaliy faoliyatini maqsadli kuzatish uslubi, muammoli vaziyatni vujudga keltirish uslubi, mehnatning har xil turlarini tajriba uchun tashkil qilish uslubi va xokazolardan iboratdir. Ana shu tadbirlar bolalarning qiziqishlari, moyilliklari va qobiliyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Nixoyat, mehnatning muayyan sohasiga ishlashga amaliy ravishda tayyorlash usullari. Tanlangan kasbga oilada amaliy ravishda tayyorlash oila tarbiyasining zaif joyi boʻlib qolmoqda. Kasblar boʻyicha bilimlar berish va kasbga yoʻnaltirishni ozmi-koʻpmi amalga oshirayotgan ayrim ota-onalar bolalarga muayyan mehnatni amaliy ravishda oʻrgatishda yordamga muxtojdir.

Oʻquvchilarning oʻz kasblarini aniqlab olishlari faqat maktabning ana shu yoʻnalishda muntazam yoʻsinda olib boradigan muvaffaqatli ishlariga emas, balki oiladagi tarbiyaga ham bogʻliqdir. Lekin ota-onalarning kasb tanlashga taʼsiri har doim ijobiy boʻlavermaydi. Chunki ularning koʻpchiligi oʻz bolalarining qiziqishi, moyilligi, qobiliyatlari va tanlangan kasblarning xususiyatlari toʻgʻrisida etarli darajada yaqqol tasavvurga ega boʻlmaydilar. Ota-onalar oʻz bolalarida hayotiy rejalarini shakllantirishga toʻgʻri yondasha olmasliklari sababli xatoga yoʻl

ko'yadilar. Ular bolalarining haqiqiy imkoniyatlari bilan hisoblashishni istamaydilar, ba'zan o'z bilganlaricha ish tutaveradilar, o'z obro'larini kuchi bilan bolaga kasbni zo'rlab yopishtiradilar. Ko'pincha bolalarga yordam berishni astoydil istagan ota-onalar ham bu ishni qanday amalga oshirish kerakligini aniq bilmaydilar. Ana shunday xollarda maktab ota-onalarga ko'maklashuvi lozim. Bunda, avvalo, ota-onalarga pedagogik bilimlar berishga tabaqali yondoshishni ta'minlash kerak.

3-§. Tajriba-sinov ishlari

Kasbga yo'naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlari metodikasiga asosan amalga oshiriladigan tajriba-sinov ishlari bilan bog'liq. Tajriba-sinov ishlari ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning ajralmas qismi bo'lib, u sohaga oid har qanday izlanishlar natijalarining haqqoniyligi, amaliy ahamiyati hamda tatbiqiyiligini tasdiqlashning bosh mezoni hisoblanadi.

Bu borada bayon qilingan nazariy masalalar kasbga yo'naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini tashqil qilish amaliy faoliyati bilan bog'liqligini tahlil qilish maqsadida mavzuning tadqiqot loyihasi tajriba-sinov dasturi ishlab chiqildi. Loyihaning tajriba-sinov dasturi asosida kasbga yo'naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini tashqil etilishini o'rganish maqsadida maxsus so'rovnoma hamda test ishlab chiqildi hamda, Toshkent shahar, SHayxontohur tumanidagi 169-sonli ixtisoslashgan umumta'lim maktabida o'quvchilaridan tanlab olingan respondentlar o'rtasida so'rovnoma va test o'tkazildi.

Quyida so'rovnoma natijalarini qisqacha tahlilini keltiraman:

“Kasbga yo'naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini tashqil etish kanday amalga oshirish mumkin?” savoliga o'quvchilar bir yoqlama yondashib: “san'at, mashinasozlik, kompyuter texnologiyalari, jurnalistika sohasiga oid” deb javob qaytarishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini rasmiylashtirish borasida qanday muassasalarga murojaat qilish kerak?” degan savolga birorta o‘quvchi javob bera olmagan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish uchun qanday bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi lozim?” degan savolga o‘quvchilar odamlar bilan muloqotga kirisha olish, shaxsiy fikrga ega bo‘lish, ijodiy yondashuv, mukammal bilim, qiziqish, qobiliyatga ega bo‘lishi lozim deb javob berishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini tashqil qilish qanday baholaysiz?” degan savol bo‘yicha 46 nafar o‘quvchi o‘z bilimlarini yaxshi, 5 nafari etarli deb baholashgan. “Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlari kanday Sizlarning maktablaringda tashkil etilgan?” savoliga barcha o‘quvchilar “ha” – deb javob berishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini amalga oshirish haqidagi qanday muammolarni bilasiz? Ularni hal qilish borasidagi takliflaringiz?” degan savolga o‘quvchilar aniq fanlarni kompyuter orqali o‘tishning lozimligini qayd etishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishini tashkil etilish darajasi Sizni qoniqtiradimi?” savoliga aksariyat o‘quvchilar ijobiy javob berishgan. Ba’zi o‘quvchilar umumiy o‘rta ta’lim fanlarini o‘qitish jarayonida o‘quvchilar ijodkorlik faoliyatining tashkil etilish darajasini etarli emasligini ta’kidlashgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini yanada muvaffaqiyatli amalga oshirishingizga nimalar to‘sqinlik qiladi?” savoliga 30 foiz o‘quvchilar “oilaviy sharoit”, 20 foizi “darslar”, 50 foiz o‘quvchilar “hech narsa” deb javob berishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlari fan-texnika taraqqiyotidagi ahamiyatini tavsiflab bering” savoliga o‘quvchilar buning ahamiyati katta, masalan, mashinalar, kompyuter texnikalarini yaratish deb javob berishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini qanday ko‘rinishlarda namoyon qila olasiz?” degan savolga 12 foiz o‘quvchilar “san’at”, 11 foizi “dizaynerlik”, 24 foizi “kompyuter orqali”, 12 foizi “sport orqali”, 31 foizi “badiiy ijod orqali” deb javob qaytarishgan. 10 foiz o‘quvchilar ushbu savolga javob bera olishmagan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini amalga oshirish uchun qaysi fanlarni chuqurroq o‘zlashtirish zarur deb hisoblaysiz?” degan savolga 24 foiz o‘quvchilar til o‘rganish, 12 foizi kimyo, 23 foizi fizika va matematika, 26 foizi informatika deyishgan bo‘lsa, 15 foiz o‘quvchi “barcha fanlarni” deb javob berishgan.

“Kasbga yo‘naltirish ishiga rahbarlik qilish va uni rejalashtirish ishlarini tashkil etishga qo‘maklashishga qanday vazifalarni bajara olasiz?” savoliga o‘quvchilar “yozish”, “rasm chizish”, “Internetda ishlash” deb javob berishgan. Yangi axborot texnologiyasi haqida nimalar bilasiz? degan savolga multimedia va slaydlar yaratish, robotlar yasash, Internetda ishlash deb javob berishgan.

Natijalar jadval ko‘rinishida keltirilgan:

Baholar	Tajriba guruhi		Sinov guruhi	
	4	8	4	4
5	4	8	4	4
4	3	9	3	3
3	5	3	5	5
2	8	0	8	8

Mamlakatimizdagi umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻquvchilarni kasbga tayyorlashda darsdan tashqari ishlarni tashkil etish muammolari tahlili uning uslubiy-pedagogik masala sifatida oʻzining toʻlaqonli echimini topmaganligini koʻrsatdi. Bu yoʻnalishning taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar talablariga muvofiqligini taʼminlash uchun oʻqitishga eng zamonaviy pedagogik tajribalarni qoʻllash uslublarini ishlab chiqish, bilim va koʻnikmalarining shakllanganlik darajasini aniqlash, ularni taʼlim tizimiga joriy qilishning samarali shakllarini ishlab chiqish zarur.

Kasb tanlashga tayyorlash oʻquvchilarning barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ijodkorlik qobiliyatlari, koʻnikma va shaxs xislatlarining shakllanishida muhim bosqich boʻlib, oʻquv fanlari va toʻgarak mashgʻulotlariga ijodiy yondoshish, taʼlim jarayoni hamda kasbiy tarbiyani muammoli taʼlim asosida umumlashtirishga asos boʻladi.

Islohotlar tufayli taʼlim tizimini ilgʻor pedagogik tajribalarga asoslangan ishlanmalar bilan taʼminlanish darajasi tobora yahshilanib bormoqda. Bundan kelib chiqqan holda oʻquvchilarni kasb tanlashga tayyorlash ishlarini keng yoʻlga qoʻyishda darsdan tashqari ishlarni ularning kasbiy tarbiyasi bilan uygʻunlashgan holda tashkillashtirish lozim. SHu sababli, oʻquvchilarni kasb-hunar taʼlimiga yoʻnaltirish masalalarini muvaffaqiyatli hal qilishda oʻquvchilar mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalarini uzviy aloqadorlikda, ularning kasbiy malaka va koʻnikmalarini yanada mukammal oʻzlashtirishlariga xizmat qiluvchi faoliyat turi sifatida rivojlantirish ilmiy-metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega boʻladi

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.// -T.: "SHarq", 1997. - 63 b.
2. Karimov I.A. YUksak malakali mutaxassislar taraqqiyot omili. T.: O'zbekiston, 1995. -23 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 21 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi «Amalga oshirayotgan islohotlarimizni yanada chukurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish - yorug kelajagimizning asosiy omilidir» ma'ruzasi.. Xalq so'zi. Toshkent – 2014 y.
4. O'.Q.Tolipov, D.N.Razzoqov, Q.Bobojonova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnat talimidan davlat talim standartini amaliyotga joriy etish. Qo'llanma. Toshkent. 2000 y.
5. O'.Q.Tolipov. Umumiy o'rta talim maktablari kasbga yo'naltirish o'quv-metodika kabineti faoliyatini tashkil qilish. Metodik tavsiyanoma. Toshkent-2000 y.
6. U.N.Nishonaliev, O'.Q.Tolipov, SH.S.SHaripov, M.SHoymardonov
Mehnat talimidan o'quvchilar bilimini nazorat qilishning reyting tizimi. Uslubiy qo'llanma. T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zPFITI. Toshkent-2001 yil.
7. Vorobev A.I. Mehnat politexnika talimi didaktikasi. T. «O'qituvchi», 1997 y.
8. Davlatov K.D. Me'nat va kasb talimi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. T.O'qituvchi. 1992 y.
9. Karimov I. Qishloq o'quvchilariga mexanizatorlik kasbini o'rgatish. T.O'qituvchi. 1990.

10. Usmonov S.A. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish. T.O'qituvchi. 1987 y.
11. Boltaboev S., Mullaxmetov R.G., V.N.Sattorov. Kasb tanlashga yo'llash. Maruzalar matni. Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent-2000 y.
12. A.Antonov, K.Axmedov, M.Kamilova. Pomogite reshit: Kem mne bo't. «Uchitel Uzbekistana». 25 avgusta 1995 g.

Lug‘at

№	O‘ZBEK	RUSSKIY	ENGLISH
1.	Amaliy ahamiyati	Prakticheskoe znachenie	Practical value
2.	Amaliy mashg‘ulot	Prakticheskoe zanyatie	Practical training
3.	Ana'naviy darslar	Standartnyy urok	Traditional lesson
4.	Animatsiya	Animatsiya	Animation
5.	Anketa	Anketa	Questionnaire
6.	Axborot-kommunikatsion texnologiyalar	Informatsionno-kommunikatsionnyye texnologii	Information and Communication Technologies
7.	Axborot muhiti	Informatsionnaya sreda	Information environment
8.	Axborot resursi	Resurs informatsii	Resource to information
9.	Axborot-ta'lim muhiti	Informatsionno obrazovatel'naya sreda	Information – teaching environment
10.	Axborot texnologiyasi	Informatsionnaya texnologiya	Information technology
11.	Bilim	Znanie	Education
12.	Dastur	Programma	Program
13.	Davlat ta'lim standarti	Gosstandart	State Education standart
14.	Deduktsiya	Deduktsiya	Deduction
15.	Dissertatsiya	Dissertatsiya	dissertation
16.	DVD disk	DVD disk	DVD Digital Versatile Disk
17.	Elektron darslik	Elektronnyy uchebnik	Electronic textbook
18.	Elektron qo'llanma	Elektronnoe posobie	Electronic instruction
19.	Faraz	Predstavlenie	Imagination
20.	Gazlama	Material	Material
21.	Ilmiy yangilik	Nauchnaya novizna	Scientific novelti
22.	Induktsiya	Induktsiya	Induction
23.	Innovatsiya	Innovatsiya	Innovation
24.	Integratsiyalash	Integratsizatsiya	Integration
25.	Integrallashgan dastur	Integralnaya programma	Integration programme
26.	Internet	Internet	Internet

27.	Ish o'rnini	Mesto raboty	Working place
28.	Jarayon	Protsess	Process
29.	Kadrlar tayyorlash milliy dasturi	Podgotovka kadrov po natsionalnoy programme	National programme of preparation specialists
30.	Keys-texnologiya	(Keys-texnologiya	Case-technology
31.	Klaster	Klaster	Cluster
32.	Kompyuter dasturlari yordamida boshqariladigan o'qitish	Obuchenie upravlyаемое s pomoshчу kompyuternыx programm	Computer-Managed Instruction
33.	Ko'nikma	Навык	Habit, practice, custom
34.	Laboratoriya	Laboratoriya	Laboratory
35.	Masofaviy o'qitish	Distansionnoe obuchenie	Distance learning
36.	Mavzuning dolzarbligi	Aktualnost temы	Update topic, theme
37.	Mashq	Uprajnenie	Training
38.	Mashina choklari	Mashinные shвы	Seam of sewing-machine
39.	Media	Media	Media
40.	Metod	Metod	Method
41.	Metodika	Metodika	Methods
42.	Metodik uslubiy ko'rsatma	Metodicheskaya rekomendatsiya	Methodical instructions
43.	Metodik qo'llanma	Metodicheskoe posobie	Methodical manual, hand book
44.	Mehnat ta'limi	Trudovoe obuchenie	Labour education
45.	Muammo	Problema	Problem
46.	Multimedia (lotincha multum – ko'p va media - vosita)	Multimedia	Multimedia
47.	Mutaxassislik	Spetsializatsiya	Speciality
48.	Nina	Igolka	Needle
49.	Ob'ekt	Ob'ekt	Object
50.	Olingan natija	Poluchennыe rezultaty	Te resurs obtained
51.	Qo'l choklari	Ruchные shвы	Seam of handmade
52.	Qo'llanilish sohasi	Oblast primeneniya	Field of application
53.	Reprezentativlik–haqqoniylik	Reprezentativnost	Right, just, fair

54.	Tadqiqot metodlari	Методы исследования	Subject of research
55.	Tadqiqot maqsadi	Цель исследования	Purpose of research
56.	Tajriba-sinov ishlari	Опытно-испытательные работы	Experience-test work, matter, affair
57.	Takomillashtirish		Perfecting
58.	Tavsiyanoma	Рекомендация	Recommendation
59.	Ta'lim metodlari	Учебные методы	Methodical education
60.	Taqdimot	Презентация	Presentation
61.	Texnik –texnologik ta'minot	Технико-технологическое обеспечение	Guarantee technician-technology
62.	Texnologik xarita	Технологическая карта	Technological plan
63.	Tikuv mashinasi	Швейная машина	Sewing machine
64.	Uslub	Стиль	Style
65.	Verifikatsiya	Верификация	Verification
66.	Videoadapter	Videoadapter	Video adapter
67.	Virtual	Виртуальный	Virtual
68.	Virtual auditoriya	Виртуальная аудитория	Virtual auditorium
69.	Virtual laboratoriya	Виртуальная лаборатория	Virtual laboratory
70.	Vizual ma'ruza	Визуальная лекция	Visual lecture
71.	Virtual laboratoriya	Виртуальная лаборатория	Virtual laboratory
72.	Xavfsizlik texnikasi	Техника безопасности	Safety precautions
73.	O'quv ustaxonasi	Учебная мастерская	Workshop
74.	O'quv dasturi	Учебная программа	Lessons programmed
75.	O'quv rejasi	Учебный план	Lessons plan
76.	O'quv jarayoni	Учебный процесс	Teaching process
77.	O'quv multimedia	Учебная multimedia	Instructional multimedia
78.	Chok	Шов	Seam, suture, joint
79.	CD-DA	CD-DA	Compact Disk Digital Audio
80.	CD-DVI	CD-DVI	Compact Disk Digital Video Interactive